

ספרות התוספות למסכת כתובות*

ראשי הפרקים

תוס' ר"י הלבן | תוספות שאנץ | תוספות מהדורה אחרת | תוספות הרא"ש |
הערות על תוספות הרא"ש מתלמיד הרא"ש | תוספות טוך | גליון תוספות טוך | תוספות
אנונמי | תוספות אלפס לר"מ מלונדריש | תוספות אלפס לר"י זוסלין | פסקי תוספות |
קבצים אבודים | פירות הנושרים | נספח: ביאור בתוס' על פי עיון במקורותיו

א. תוס' ר"י הלבן (ר' יצחק בן יעקב הלבן, תלמיד ר"ת וריב"א¹, בוהמיה, מאה י"ב).

זיהוי המחבר: 1. ע"פ הכותרת בכתב היד שנכתב בתקופת המחבר והועתק לפי עדות הסופר
מכתי"ק של ר"י הלבן. 2. ציטוט האור זרוע עיין הע' 7. מהות החיבור: בירוורים רחבים וממציים
על ענינים וסוגיות הנזכרים במסכת, ולעיתים הערות קצרות². היקף החיבור: ב,א-יח,א, ופרק
רביעי וחמישי (מא,ב-סג,ב) נדפס: ע"י פנחס יעקב כהן, לונדון תשי"ב, ע"פ כת"י מינכן 317

אף שסידור מאמר זה הינו על פניו בצורה ביבליוגרפית יבשה, מובלעים בו חידושים רבים, שאת חלקם
סיכמתי בסוף המאמר בפרק 'פירות הנושרים'.

מאמר זה נכתב ונערך רובו ככולו בשנת תשע"ב. חשוב לציין, כי בינתיים פרסם ידיד נפשי החוקר
התורני הנכבד הרב אריאל אפרים אהרונוב שליט"א מאמר: 'שינויי עריכה בסופי מסכתות בקבצי תוספות
טוך', חצי גיבורים י (ניסן תשע"ז), עמ' תשד-תשמה, ושם בעמ' תשכח-תשלו, דן בהרחבה בתוס' כתובות
והפריך לנכון טענותיו של אורבך על חוסר העיבוד כביכול של ר"א מטוך. גם אני הקטן הגעתי לאותן
מסקנות בדיוק במאמרי זה (א. שהתוס' בדפים יג-יד הן תוס' שאנץ; ב. שהתוס' בדף פח הוא תוס' שאנץ; ג.
שהתוס' מדף צ' הוא מהדורת תוס' שאנץ קצת שונה מן הנדפס). וכידוע "ההולך בדרך ישרה פוגש אנשים
נוספים באותה הדרך". ורק ראיתי לנכון לציין זאת לבל יחשדוני בגניבה ספרותית.

מי יתן ויהיה מאמרי זה תרומה צנועה להכרה מעמיקה של חיבורי הראשונים, וההבנה על איזה חיבור
מיוסד כל חיבור, וגם ידיעת מהות חיבור כל אחד ואחד מהם מה היתה מטרתו. ובכך מצטרף מאמר זה
למאמרי הקודם בכמה זו 'קטעים מתוספות שאנץ למסכת קידושין', ירושתינו, ו (תשע"ב), עמ' טו-פה. שאף
הוא מוקדש לאותה מטרה קדושה.

1 ראה י' גנחובסקי, תוס' ר"י הלבן יומא, ירושלים תשט"ז [וצורף לפירושו רבינו אליקים יומא, הוצאת וגשל,
ירושלים תשנ"א] מבוא עמ' 18-21.

2 בניגוד לתוספותיו ליומא שהם פירושים והערות קצרות על סדר המסכת, ועוד הבדל שבתוס' ליומא עיקר
החידושים אינם עצמי אלא מובא דעת הרב (ריב"א) כמעט בכל עמוד ובכבוד רב, ואילו בכתובות ניכרת
פרשנות עצמית המתבטאת לעיתים במילים חריפות נגד אלו שהוא סותר את דעותיהם (גניחובסקי שם עמ'
22-24 וע"ש עמ' 27-29 וראה: אורבך, עמ' 216-219).

(ס' 1155)³ וצולם בתוך סדרת "על מסכת" ירושלים תשמ"ו. נוסחאות: כתב היד שממנו נדפס החיבור משובש מאוד, ובכל קטע יש כמה טעויות, וחלקם משבשים כוונת המחבר⁴. מן החכמים שמביא: ר"ח (14 פעמים) רש"י (20) ר' יוסף טוב עלם (1), רבי יב"א הלוי (7) רשב"ם (3) ר"ת (6) ר' יצחק ב"ר מרדכי (1) ר' משה ב"ר יואל מרנשבורג (1) רבינו פטר קרנט"ט (1) רבינו חיים כהן בר חננאל (1)⁵. הובא: תוספות⁶, אור זרוע⁷, מהר"י כ"ץ⁸. הערות: גנחובסקי⁹ הביא קצת ראיות שהיה שתי מהדורות של תוס' ר"י הלבן, לכתובות, ואין בדבריו ממש¹⁰.

ב. תוספות שאנץ (ר' שמשון [הר"ש] משאנץ ב"ר אברהם, צרפת, מאה י"ב), המהדורה

הרגילה [עייין עוד בפרק הסמוך].

זיהוי המחבר: 1. כתובת בכתב היד שעמד לעיני מדפיסי אמסטרדם¹¹. 2. כל המובא בתוס' שלנו (תוספות טוך) "וקשה לרשב"א" "ונראה לרשב"א" וכדומה, נמצא בתוס' אלו בלשון "וקשה לי" "ונראה לי" וכדומה. 3. סגנון החיבור כגון הזכרת ר"י בשם "רבי"י¹², חתימה "מפי

3 העתק מכתב יד זה שנעשה ע"י ר' זלמן טוביה יפה שו"ב במינכן, ישנו בספריה הלאומית בירושלים ומספרו 8.2488.

4 ראה גנחובסקי שם עמ' 26. ואצרף כאן מקצת תיקונים: עמ' ב ד"ה אלא שורה 2-1 דמפרש "טעמא" היינו מתני' דהכא דקתני שפעמים בשבת ולא מפרש "טעמא היינו ברייתא דמפני" כצ"ל. שם שורה 30 מפני מה אם הגיע זמן באחד בשבת "כ"י" - צ"ל "אינו". שם מעלה לה מזונות "ותימה הא" כמו כן כצ"ל. שם שורה 5 לא מפרש "טעם ונתלית" צ"ל "טעמא נתלית". שם שורה 8 תלי תניא כלומר טעמא מילתא נדצ"ל תלי תניא "דמפרש טעמא כלומר מילתא". שם שורה 11 ולא סיים ומדוע צ"ל ולא "סיימה מדוע". דף יב, ד"ה רב הונא שורה 8 "ומעדים" צ"ל "ומעדיף" (ויתכן שזה טעות דפוס ולא בכת"י המקור).

5 ראה פירוט המקורות במבוא שם, לצערנו ציין המהדיר לפי העמודים בכתב היד ולא לפי עמודי הדפוס.
6 דף לח, ב ד"ה יש בגר (ואותו דבר בשמו בתוס' ב"ק ע"א, כ ד"ה סיפא) והוא ברי"י הלבן מב, ב סוף ד"ה כי קאמינא (והרא"ה מב, ב שלא ראה הדברים במקורם אלא בקבצי התוספות, הביא את הפירוש בסגנון שונה קצת ועמד ע"ז הפני" בדף לח, ב, וע"ע ברמב"ן שם שהוא מקור הרא"ה).

7 ח"א סימן תשלט, והוא מילה במילה בתוס' ר"י הלבן, ב, א ד"ה או דילמא, כולל הביטוי האישי "מכאן אני מדקדק", ורק מה שכתב באור זרוע "ועכשיו שאם וכו' אינו יכול לישא אשה אחרת" הוא פראפזה מקוצרת מדברי ר"י הלבן שהאריך בזה מאוד.

8 המובא בשיטמ"ק ב"מ ז, ב, והוא ברי"י הלבן ריש כתובות ד"ה לפיכך. ואף שמהר"י כץ שם כתב לתרץ מדעתו כתירוץ שתיירץ ר"י הלבן עצמו, אינה קושיה כלל כי לא ראה מהר"י כץ את ר"י הלבן במקורו אלא שבאיזה קובץ תוספות הביא קושיית ר"י הלבן ושם לא הובא תירוץ ופשוט.

9 הנ"ל בהע' 1 עמ' 23-25.
10 ראיותיו הם מהשינויים שבציטוטי הראשונים לנמצא לפנינו. אך ראה בהערות הקודמות שיישכנו כל קושיותיו.

11 מדפיסי אמסטרדם ציינו על התוס' הנדפס בש"ס בדף צ' ע"א (שברור שהם מאותו מחבר שחיבר החבור שהדפיס אברהם ליס) "מכאן העתק מתוס' רבינו שמשון" ובודאי שכתבו כן ע"פ כתב יד. וקרוב לודאי שהיה כתוב כן בכתב היד של התוס' הנדפס שהגיהו על פיו את התוס' עיין להלן אות ו סעי' "כת"י".

12 ליס בהקדמתו כותב שרבינו מזכיר ברוב הפעמים את רש"י בשם "רש"י" ולא "הקונטרס" וכדרך הר"ש משאנץ בחיבריו. ואינו יודע מהיכן לקח את הקביעה הזו כי בתוס' שאנץ שלי"ס' עצמו הוציא לאור מוזכר רש"י" כ-110 פעמים מול כ-150 "קונטרס". ולהלן קצת נתונים בשאר חיבורי הר"ש משאנץ.

רבי". 4. רוב ככל המובאות בספרי הראשונים בשם תוס' שאנץ או רבינו שמשון נמצאים בחיבור זה, וכן נמצא כאן מה שציין רבינו בפאה¹³ ובתוספותיו לע"ד¹⁴. מהות החיבור: קושיות תירוצים וחיידושים כדרך בעלי התוספות על סדר המסכת. רוב החידושים שמע מפי רבו ר"י הזקן. הספר כולל מאות חידושים מרבינו תם שאותם שמע מר"י הזקן תלמידו של ר"ת. וכן דרכו להעזר בפירושו ר"ח שמזכירו כתשעים פעם, ונראה גם שר"ח הוא המקור לכל הירושלמי שהביא התוס' שאנץ במסכתין, ולא ראה הר"ש משאנץ הירושלמי במקורו¹⁵. היקף החיבור: כל המסכת. בידנו דפים ב,א-ק,ב. נדפס: מתוך כת"י קמברידג', האוניברסיטה Add. 508, 1. 169 (ס' 16801)¹⁶, 'תוס' הרשב"א משנץ', מכון התלמוד הישראלי, ירושלים תשל"ג. וגם התוס' הנדפסים על הדף מדף פז,ב ד"ה או עד דף פח,ב סוד"ה לאפוקי, הם לדעתי תוס' שאנץ¹⁷. הובא: אור זרוע¹⁸, תוס' הרא"ש¹⁹, תשובות הרא"ש²⁰, עץ חיים לר' יעקב חזן מלונדון²¹, תוס'

1. בתוס' שאנץ שבגמ' (מדף ז) ישנם 7 פעמים שמוזכר בשם: "רש"י", מול 30 (!) פעמים "קונטרס".
2. בר"ש על זרעים וטהרות מוזכר "קונטרס" עשרות פעמים אולי קרוב למהא(!), מול פעמים בודדות שנוצר "רש"י".
3. כנ"ל הפער בתוס' הר"ש על ע"ד, "קונטרס" כ-40 פעמים, מול 3 פעמים "רש"י".
4. בתוס' שלנו על ר"ה סוכה ובכורות ישנם כ-300 פעמים "קונטרס", מול 16 פעמים "רש"י" (בסוכה פעם אחת!).
5. בתוס' הרשב"א משאנץ על פסחים, מוזכר "רש"י" כ-150 פעמים מול כ-170 "קונטרס". נכל זה הערת ידידי אברהם וסרמן].
- 13 ר"ש פאה פ"ג מ"ז "כדפרישית בריש פרק אע"פ שאמרו ושם הארכנו" = תוס' שאנץ הנדפס בה, ד"ה מתנת.
- 14 תוס' שאנץ עבודה זרה ג,א (נדפס ע"י בלוי שיטת הקדמונים ע"ש) = תוס' שאנץ הנדפס ל,א ד"ה הכל.
- 15 וכדמוכח מלשונו בדרך כ ע"א ד"ה כותב עמ' ה' ומתוך לשון הירושלמי שהביא ר"ח" וכע"ז בעמ' קצא ורעג ועוד. (מפי ידידי הרב מרדכי לובשיץ).
- 16 כת"י זה מחולק לשני ספרים: הראשון מדף יט,ב, והשני (מתקופה מאוחרת יותר) מדף ב,א עד יט,ב ונגמר בדיוק היכן שמתחיל הכת"י השני, אך אינו במקרה כמו שסבר המהדיר (וז"ל במבוא עמ' 5 "ומענין שהוא מתחיל מתחילת המסכת וגומרה במקום שמתחיל הכ"י הראשון"), אלא שהבעלים של כתב היד שכר סופר שיעתיק לו את החסר עד דף יט,ב מכת"י אחר.
- 17 ארבע ראיות לדבר: א. חתימת 'מ"ר' בסוד"ה מייתי, וכן הביטוי "ונראה לרבינו" בד"ה ועוד וד"ה מייתי, שהם בטויים האופייניים לתוס' שאנץ (ושאר תלמידי ר"י הזקן) ואינם נמצאים כלל בתוס' טו"ך. ב. בסוד"ה ועוד "ואמר לנו רבינו תירוצ' אחר" מובא בתשובת מהר"ם (תשובות בעלי התוספות, א' איגוס, עמ' 136) בשם ר"י שהוא רבו של הר"ש משאנץ ולא של ר"א מטו"ך (ועמד ע"ז אורבאך, עמ' 625 הע' 27). ג. שוויונו המילולי לתוס' שאנץ הנדפס מהדורת ליס. ואף שבכל המסכת התוס' טו"ך מבוסס על תוס' שאנץ אך שונה בו הרבה בסגנון ובתוכן כמו שיראה המעיין. ד. וכמו כן בשניהם כתוב בד"ה או "תימה לי" וביד"ה ועוד "מיהו קשה לי" ושם "ואמר לנו רבינו". חיסור זה כנראה קדום הוא, והיה גם בכת"י שלפני רב"א ובכת"י שלפני מדפיסי אמסטרדם (ראה להלן פרק ו בערך "כת"י") כי לא ציינו שם שינויים משמעותיים. מאידך השלמה זו לא הושלמה יחד עם ההשלמה לדף ז,א ואילך, ושתי ראיות לדבר: א. שם ציינו המעתיקים שזה השלמה מתוס' שאנץ (ראה לעיל הע' 11). ב. שם הושלם מתוס' שאנץ מהדורה אחרת וכאן מן המהדורא שלפנינו (ראה בפרק הסמוך).
- 18 ח"א סימן תלח, תשמה, תשמו (והוא בנדפס כו,ב ד"ה ועל ידי), שם פסקי ב"ק ס' תלט, ב"מ ס' ש, (פסק רבינו שמשון בשם רבינו יצחק בפרק המדיר" והוא בנדפס עד, א ד"ה ינא, וכן הנכתב שם בסתמא מתיבות

טוֹךְ²², גליון תוס' לר"א מטוֹךְ²³, סמ"ג²⁴, ריב"ש²⁵, מרדכי²⁶, נמוקי יוסף²⁷, הגהות מרדכי²⁸, תוס' גורניש²⁹, שו"ת מהרי"ק³⁰. התוספות אלפס לר"מ מלונדריש מועתק ברובו מתוספות אלו, גם המרדכי מעתיק הרבה מדבריו בסתמא, סתם "תוספות" ברשב"א³¹, הגהות מימוניות³²,

- 19 "ור"ת זצ"ל ור' יצחק בר שמואל זצ"ל" עד תיבות "הלכך אתברר לן דאין תנאי בחליצה" הוא העתקה מילולית מהתוס' שאנץ שם, ושם "ונראה לר"ת ולרבי". סנהדרין סי' סו.
 עיין ברשימת האישים בראש מהדורת מוסד ה"ק.
 20 כלל עץ סי' ג (והוא בנדפס עט, א ד"ה עשאום), כלל פב סי' א (והוא בתוס' שאנץ שנדפס בתוס' שבגמ' [עיין להלן אות ג] בסוגריים מרובעות יג, ב ד"ה ההוא). כלל קא, ב (בנדפס לט, א ד"ה צער וחסר שם דחיית רבינו שמשון המובאת גם בתוס' טוֹךְ בשם הרשב"א).
 21 ירושלים תשכ"ה, ח"ב עמ' רמט, רנז.
 22 עיין לעיל "זיהוי המחבר".
 23 דף ב, א, בשיטמ"ק "מתוספי רשב"א" אות כג (ואינו בנדפס); ו, ב בשיטמ"ק ד"ה ובגליון התוס' כתוב (ואינו בנדפס); תו"י ט, ב אות א (וכן בגליון תוס' בשיטמ"ק): "ובתוס' הרשב"א מצאתי" (והוא בנדפס ד"ה ודקטעין טענת דמים); דף לב, ב גליון תוס' בשיטמ"ק ד"ה וכן כתוב (וכ"ה בתוס' רא"ש ואינו בנדפס). ומלבד זאת יש הרבה קטעים בגליון תוספות שלקוחים מתוס' שאנץ עיין בהע' 132.
 24 עשין עשה דרבנן ב (הלכות אבילות); לאוין סא; עשין מח.
 25 שו"ת ריב"ש סי' קו והוא בנדפס נב, ב ד"ה ותגבה, סי' שעב ד"ה תחלה, והוא בנדפס ט, א ד"ה א"נ, שם סוף סי' שצד "וכן הוא בתוספות שאנץ שהיו אז בידיו" והוא בנדפס עו, ב ד"ה כל.
 26 סי' קנב 'כן פירש ר"ת ור' שמשון' (אבל ההמשך שם 'וכתב רבינו שמשון' הוא ט"ס וצ"ל 'וכתב רבינו ברוך' כמו שהגיה שם הב"ח, וכן מוכיח ההמשך 'מורי הכהן' שהוא ר"ח הכהן רבו של רבינו ברוך מח"ס החכמה). ושם ס"פ הנושא 'ורבינו שמשון בר אברהם פסק' והוא בנדפס פח, ב ד"ה הוציא (לשון ליפשיץ העמ' 159), ולא מצאתי כעת במרדכי שם). וכן מעתיק הרבה מדבריו בסתמא כגון בפ"ב סי' קמא, מתיבות 'ומשמע שהעדים מודים' מקורו בתוס' שאנץ יח, ב ד"ה בשלמא, ושם סי' קמו, מתיבות 'בפירוש ר"ח הביא' עד סוף הסימן (כולל הסוגריים) הוא לשון תוס' שאנץ כ, א סוד"ה כותב (ואפשר לתקן ע"פ המרדכי שם הרבה שיבושים בתוס' שאנץ).
 27 כט, א, ס, א, צה, ב.
 28 כתובות סוף סי' רפו, והוא בנדפס מג, ב ד"ה טעמא, סי' רפט (4 פעמים, הראשון אינו לפנינו בריש אע"פ, והשני נמצא בתוס' הרא"ש ס, ב סוד"ה הלכה וחסר במהדורה של תוס' שאנץ שלנו שם, והשלישי הוא בנדפס סג, א ד"ה בשלמא, והרביעי טעון בדיקה) סוף סי' רצ, והוא בנדפס עב, א ד"ה יולדין. וכן סתם תוספות בס' רצ, שם ד"ה המדיר הוא לשון תוס' שאנץ עא, א ד"ה שלא (ובתוס' טוֹךְ חסר 'אומר ר"ת') ובסי' רפו, הביא שלש פעמים "תוספות" סתם והוא נמצא גם בשאנץ וגם בטוֹךְ על אתר. גם בהגהות מרדכי יבמות סי' קיט הביא תוס' שאנץ בכתובות והוא בנדפס עד, א ד"ה תנאי (וע"פ הגהות מרדכי יש לתקן בנדפס: ומה שכתב ר"ח "דדחיה הוא" ולא סמכינן עלה "תימה" מנא ליה).
 29 'קונטרסיני' בשיטמ"ק כט, א אות יא, והוא בנדפס שם ד"ה על; לב, א, אות כב והוא בנדפס ד"ה אלמא.
 30 שורש יט, [שורש עב ד"ה ועל אשר (עמ' קכו במהדורת אורייתא) ד"ה ואחרי אשר (עמ' קכט שם) אולם שניהם אפשר שהוא תוס' שאנץ ביבמות או בב"מ], שורש קיד. בשו"ת בית יוסף דיני כתובה סי' יא ד"ה ואל תשיביני בשם מהרי"ק שורש צא, שכן כתבו "תוס' שיניץ" אך במהרי"ק שלפנינו 'תוס' שיטה' וכן עיקר כי לא מצאנו כתיב שכזה "שיניץ" (וראה ליפשיץ סנהדרי גדולה כרך ו, מבוא לתוספות שאנץ הע' 164).
 31 לפי בדיקה שיטחית שערכתי כל המובאות בשם תוספות ברשב"א נמצאים בתוס' שאנץ, פרט לרף ח, א ד"ה מכאן "ועוד אמרו בתוספות" שאינו לפנינו, אך הרשב"א העתיקו מהרמב"ן. ועל התוס' ברמב"ן ראה ע' שבט מבוא לחידושי הרמב"ן עמ' 33 ש-8 פעמים התוספות שמביא הרמב"ן אינם נמצאים בשום קובץ שלפנינו.

מרדכי והגהות מרדכי³³ הוא תוס' שאנץ. התוס' טוך ותוס' רא"ש הם קיצור ועיבוד של תוס' רבינו. פסקי מהרי"ח מבוסס בעיקר על תוס' רבינו³⁴. ספר האגודה הוא העתקות בעיבוד קל מתוס' רבינו³⁵ וממרדכי נוסח המחבר.

הערות: א. ב'שיטה ישנה' שנדפסה בספר אהל אברהם, להרב הלל מן [עורך], ירושלים תשס"א, עמ' לט ואילך³⁶ מצטט 34 ציטוטים³⁷ בשם 'תוספות שאנץ'. אולם למעשה ציטוטים אלו אינן להם זכר בתוס' שאנץ הנדפס. גם חמשת הציטוטים בשיטמ"ק (דפים פה ע"ב–פח ע"א) וכן עשרות הציטוטים לאורך כל המסכת בהגהות רב"א כת"י³⁸ אינם בנדפס, וכן גם הציטוט בספר מעשה חייא (רופא).³⁹ אולם יש חפיפה בין הציטוטים שבחיבורים אלו,⁴⁰ המוכיחה שכל אלה הם מקובץ תוספות אחר שנקרא בטעות תוספות שאנץ. והנה בשיטה ישנה כת"י בודפסט סוף פרק תשיעי שהדפסתי במק"א⁴¹ יש קטע מתוס' שאנץ שמוזכר בו הר"ם, שהוא כנראה הר"ם מאיברא, וא"כ יתכן שתוספות זה הוא תוס' איברא [וראה עוד בפרק "קבצים אבודים"].

- 32 כמעט כל המובאות שהביא בשם "תוספות" על מסכת כתובות (בסדר נשים ובפ"ו מאבל ועוד) נמצאים גם בתוס' שאנץ וגם בתוס' טוך. אולם לא יתכן שכוונתו לתוס' טוך שהרי בתשובות לסדר שופטים (סי' יב) כתב: "עוד האריכו התוס' הרבה ואני כתבתי לשון ה"ר אליעזר [מטוך] ז"ל". הרי שסתם תוספות אצלו אינו תוס' טוך וע"כ כוונתו לתוס' שאנץ. ואכן יש כמה מקומות שאינם מתאימים אלא לתוס' שאנץ.
- 33 ראה הע' 28.
- 34 ראה מה שכתבתי במבוא לפסקי מהרי"ח ב"ק, בתוך: ספר זכרון 'שירת אלעזר' לזכר אלעזר פסרמן, ירושלים תשע"א, עמ' לו-לז.
- 35 האגודה מביא הרבה דברים בשם ר"י שבתוס' שלנו מובאים בסתמא וגם בתוס' שאנץ לא מפורש שהם ר"י, אך כנראה האגודה הסתמך על חתימות "מ"ר" שהיו לפניו בסופי הדיבורים בתוס' שאנץ, סופר דידן השמיטם וכדלהלן בערך "נוסחאות".
- 36 על החיבור מחברו וזמנו, ראה מאמרי: 'בירור זהות מחבר 'שיטה ישנה' למסכת כתובות', חצי גיבורים, י (ניסן תשע"ז), עמ' תתמח-תתנו.
- 37 ג ע"א תוד"ה וסברה; ו ע"א תוד"ה האי; ח ע"ב ד"ה כי; ט ע"א רש"י ד"ה עדים; י ע"א תוד"ה אמר; י ע"ב ד"ה מאי אלמנה; טז ע"א ד"ה התם; יח ע"א ד"ה ואי; שם ד"ה אלא; כ ע"א תוד"ה ואוקי; כב ע"א תוד"ה במוטב; כב ע"ב תוד"ה הבא; כג ע"א תוד"ה מאי; כו ע"ב ד"ה ואסיקניה; שם ד"ה ובשנים אומרים; שם ד"ה אע"ג דבשנים; כז ע"ב ד"ה מי לימא; שם ד"ה במסיחה; לב ע"ב ד"ה אלא; לה ע"א תוד"ה מאי; לה ע"א ד"ה ור"י; לט ע"ב ד"ה ואמר; מב ע"ב ד"ה כגון; נב ע"א ד"ה כגון; נב ע"ב ד"ה אמר, נד ע"ב תוד"ה ולעוברת; נה ע"א ד"ה ולשבח; נו ע"א ד"ה וסבר; שם ד"ה טעמא; נח ע"ב ד"ה לעולם; סט ע"א ד"ה מבריה; עב ע"ב ד"ה אלא; קב ע"ב ד"ה נתנה. הקטע בדף י' וקטעים נוספים זהים לתוס' שאנץ בהגהות רב"א.
- 38 המכונה 'הגהות ישנות' – חושבי שמו' לחכמי פיליף. כת"י לוס אנג'לס, אוניברסיטת קליפורניה BX 7792.1 (ס' G 32344), הזהים למובא בשיטמ"ק בשם תוס' שאנץ.
- 39 דף פח ע"א (מהדורת מכון הכתב, ירושלים תשנ"ז, עמ' 113), על תוד"ה מייתי שנכתב בו (בדפוי") "דבראורייתא מפכנין ובדרבנן לא מפכנין", וכתב להגיה להיפך ע"פ תוס' שאנץ (וכן תוקן לפנינו, וכ"ה בתוס' רא"ש), וכ"ה במיחוס לשאנץ בשיטמ"ק אבל בשאנץ הנדפס כלפנינו.
- 40 ראה בהערות הקודמות.
- 41 'שיטה ישנה כתובות פרק תשיעי ועשירי', ספר זכרון מצח אהרן, ירושלים תשע"ז, עמ' קסד-קפ.

ב. באוצר שיטות⁴² הובא 'תוס' שאנץ בלויים', אך באמת זה תוספות איברא⁴³.
 ג. והמובא שם⁴⁴ מכת"ז ד' בשם תוס' שאנץ אינם מתוספות שאנץ האמתיות וגם לא מהתוס' האחרות הנ"ל⁴⁵ וגם אינם תוספות איברא⁴⁶. ואפשר שהם תוספות רבינו פרץ⁴⁷, ויתכן שלתוספות זה קראו גם המגיה לפסקי תוספות⁴⁸ ושור"ת אהלי תם⁴⁹ 'תוספות שאנץ'.
 ד. בפרקים ג' וד' יש כ- 15 תוספות החתומים "הרי"ם"⁵⁰ ושלושה מתוכם מובאים בתוס' טוך בשם הריצב"א⁵¹, ולפי"ז "הרי"ם" היינו "הרב יצחק מדנפיר"⁵², וכנראה מאן דהו העתיק

- 42 אוצר שיטות לחכמי סלוניקי, ירושלים תשל"ט. דף כג,ב (עמ' קכב) בחידוש שמקורו בכת"י ד.
 43 ובאותו קטע נזכר "הרב מאיברא" וע"כ שאינו תוס' שאנץ ובאמת הלשון שם שוה כמעט מילה במילה לתוס' הרא"ש ורק שונה קצת בשמות החכמים שבתוס' הרא"ש איתא 'הרב מנוח' ו'הרב משה מאיברא' ובאוצר שיטות הרב יצחק בר מנוח ו'הרב מאיברא' וע"כ זה תוס' איברא שממנו העתיק הרא"ש.
 44 שם הביא כת"י ד' ארבעה ציטוטים מתוס' שאנץ, ושלושה מתוכם אינם מתאימים לנדפס נר"ך ב,א (עמ' קי) תוד"ה בתולה, אינו אצלנו כלל. שם (עמ' קי) תוד"ה נשאת העתיק 'לשון תוספות שאנץ' ואח"כ הביא תוספות איברא ובנדפס התוכן כמו המובא שם מתוס' איברא (אך לא אותו לשון) ומה שהביא בשם שאנץ שונה מהנדפס כי בנדפס יש ג' תירוצים ושם רק אחד. שם (עמ' קטז) ד"ה תוס' בא"ד תימה הביא משאנץ ג' תירוצים ואצלנו רק תירודן אחד] ורק ציטוט אחד מהם נמצא כלשונו בנדפס (ב,א נסוף עמ' קיב, בנדפס שם ד"ה ליום) ולא יתכן שהשתמש בתוס' שאנץ הארוכות כי גם בתוס' הרא"ש (שהשתמש בדרך כלל במהדורה הארוכה) בכל אלו המקומות מתאים לתוס' שאנץ הנדפס וגם אין כל כך הרבה הבדלים בין המהדורות. וע"כ שזה תוס' אחר, ודמיונם לתוס' שאנץ הוא מחמת שאף תוס' אלו מיוסדות על תוס' שאנץ כרוב חיבורי התוספות.
 45 כי מובאות אלו אינם נזכרות לא בהגהות רב"א ולא בשיטה ישנה, ואף בסגנונם אינם דומים כלל לסגנון התוס' האחרות הנ"ל הרחוקים בסגנונם ותוכנם מהתוס' שאנץ.
 46 כי מביא תוס' איברא בצמוד לתוס' שאנץ ראה בהע' הקודמת.
 47 כמו תוס' ר"פ מכות שיוחס לתוס' שאנץ, ויצויין לדבריו המוזרים של המדפיס גרשום שונצינו בשער ספר מכלול קושטא רצ"ג (הועתק במאמר 'על הדפסת התלמוד' בראש הדק"ס, עמ' כו) שהביא מצרפת "התוס' מטוך של ר"י ור"ת [...] כי בספרד ובאיטליה ובכל הארצות לא שמענו רק משאנץ של רבינו פרץ ורבינו שמשון וחבריהם".
 48 בהגהות המדפיס של דפוס ונציה רפ"א לפסקי תוספות, כתב כמה פעמים (אות ל ס ס עז ס קצב רמא) על פסק מסוים שאינו בתוס' שלנו אלא בשאנץ או שהעיר שגם בשאנץ אינו. ובאות רמא, כתב שהוא נמצא בגי' תוס' שאנץ וכן על הפסק השני בסימן רמח, ציין בדפו"ר גי"י" וכוונתו שהוא גי' תוס' שאנץ ונשמט בדפוסים המאוחרים שלא הבינו כוונתו (בדפו"ר הנוסח גי"י" וגם בסי' רמא, הנוסח שם "בגי' גי' תוס' שאנץ" וזה משום שבכתבי היד של תוספות רגילים לחתום בסוף הגליונות גי' גי' עיין למשל בתוס' טוך קידושין מכוון ירושלים, בצילום שבסוף המבוא). ועכ"פ מבואות אלו אין להם זכר בתוס' שאנץ (וראה: ליפשיץ, עמ' 20).
 49 לר' תם בן יחייא, סי' כג ("בשטה שנו"ץ מצאתי שכתב בסוף כתובות") וכמובן אינו תוס' שאנץ האמיתי שהרי התוס' המודפס בכל הדפוסים על הגמ' בסוף כתובות (מדף צ' ואילך) הם תוס' שאנץ וכדלעיל [ומטעם זה לא יתכן שכונתו לתוס' שאנץ מהדורא אחרת שלא שונה אלא במעט מהמהדורה שלפנינו ולא היה מוזהה על ידו כחיבור אחר לחלוטין].
 50 פרק ג עמודים (מהדורת ליס): לו מתחילת מתיבות "ולי נראה" שבשורה 3, לט (מתיבות ולא נהירא לי), מ, מא (שם ה' הרי"ם", אך תיבת ה"ר היא מילוי השורה כדרך הסופרים), נ, נג, נה, נו, נז, נח, נט, סה, עב, עז; ופרק ד עמ' קיא.
 51 עמ' מא הוא בתוס' כט,א ד"ה נערה, ועמ' נ הוא בתוס' ל,ב ד"ה לא, ועמ' נו הוא בתוס' לא,ב ד"ה וברשות. וראה עוד: ליפשיץ עמ' 21-22.

בשולי גליונות התוס' שאנץ קטעים מתוס' הריצב"א⁵³ וחתמם בשמם. בקטעים אלו מוזכר "אחי שיחיה"⁵⁴ שהוא הרשב"א משאנץ, ויש הפניות ל"קונטרס" וראה בהערה⁵⁵. כמו כן יש עוד כמה דיבורים שנכנסו מגליונות שונים⁵⁶.

ה. בריטב"א ג,א ד"ה מאי אינה (עמ' טז במהדורת מוה"ק): "תירץ רבינו שמשון", ואינו בתוס' שאנץ, ובתוס' שלנו ד"ה ובשני הביא כן בשם ריצב"א, וכנראה בכת"י של התוס' שלנו - שהיה לפני הריטב"א⁵⁷ - נשתבש ריצב"א לרשב"א; שם ד,ב ד"ה מאי לאו (עמ' כג): "תירץ הר"ש מקוצי ז"ל", ולפניו בתוס' שלנו הוא בשם הרשב"א וכ"ה בתוס' שאנץ ולי נראה, וכנראה בכת"י של התוס' שהיה לפני הריטב"א היה כתוב רבינו שמשון וסבר שהוא ר"ש מקוצי, ונזכר עוד רבינו שמשון מקוצי בעמ' רמד⁵⁸ ו'השר מקוצי' בעמ' רנה ושנה, והוא לפניו בסתמא, ובשטמ ליתא לפניו; ושאר "רבינו שמשון" שברייטב"א (עמ' לד צה קח שלד תפד תשלה⁵⁹), אינם בתוס' שאנץ⁶¹, ורק מה שכתב בדף צה (עמ' תשנה⁶² תשנט) בשם "רבינו שמשון משנץ" איתא לפניו בדף צה,ב ד"ה ומקמינן: "אלא נראה ל"י". וצ"ע בכל זה. נוסחאות: בכתב היד שממנו נדפס החיבור יש שיבושים רבים⁶³, ויש להעזר במעתיקי רבינו

52 ונזכר בשם זה בתוס' כא,ב ד"ה האמר. או שיש לפענח "הרב יצחק מטרניאל" כפי שמכנה אותו הרמ"ה באיגרתו המפורסמת.

53 קטע מריצב"א על חופת חתנין מועתק בפירושו ר"י לשאלות מירסקי פרשת יתרו שאילתא נז עמ' קכא.

54 פרק ג עמ' לו לט.

55 בעמ' סה "פי' בקונטרס עד מה קדש", ובעמ' עב "עיין בקונטרס עד הממאנת". וכע"ז בעמ' נו "עיין עד אלמא קסבר שלא". וכנראה הכונה שבתוס' הריצב"א האריך בזה, אלא שחתימה "הרי"ם" אינה מתאימה כל כך וצ"ע. וראה: אורבאך, עמ' 290 הע' 79 שהכוונה לקונטרסים בשיטמ"ק, ואינו נראה לענ"ד.

56 בעמ' ז (כב) ד"ה ר"ח בסופו נכתב תיבה הגה"ה ובהשאוה לתוס' טו"ך נראה שזה מתייחס לתיבות שבסוף הדיבור "ורש"י גורס עילע עלילה" ובעמ' רה ורו, יש קטעים שכתוב עליהם בגליון כתב היד שהם הגה"ה ראה שם הע' 173 175 179 ובקטעים אלו נזכר ב' פעמים "תוספות" (ולפישי' בהע' 183 תמה על זה) ובדף יג,א ד"ה ההוא תיבות "דבא כלומר שמודה" אינם במקומם ע"ש הע' 484 וע"כ שהם תוספת גליון. וגם בעמ' ב ד"ה תלי הוזכר "תוספות אחרות" אך כל הדיבור הוא תוספת מאוחרת כי שם בעמ' ג ד"ה מפני (השייך לדף ב,א) פירש באופ"א ע"ש. ובדף כד סוע"ב יש דיבור החתום הגה"ה.

57 ראה להלן הע' 141.

58 ברשימת האישים שבראש הספר איתא בט"ס רמב"י.

59 שם כתב בתוס' שאנץ כהתירוץ שכתב הריטב"א בשם "ואחרים תירצו", ומה שציין המו"ל לתוס' הרשב"א משאנץ פסחים, אין שם כלום מזה.

60 ובעמ' ל לפניו ובתוס' שאנץ הוא בסתמא.

61 ובעמ' שלד הוא להיפך.

62 ושם כתב "כבר פירשתיה לעיל" ונראה שכוונתו לדף צב,א עמ' תשלה (ושם בשם רבינו שמשון סתם) וכמו שציין המהדיר אך לפניו בתוס' שנץ שם ליתא. בעמ' תשנו כתב הריטב"א על תירוץ שנמצא בתוס' שאנץ בלשון אישית, "וכן תירץ ז"ל" וחסר שמו של החכם, וכבר שיער המהדיר שצ"ל וכן תירץ רבינו שמשון משנץ ז"ל.

63 כגון בדף ל,ב עמ' נב בסוף הדיבור "וקיבל רבי את דבר י" צ"ל דברי. ובדף ג,א סוף ד"ה א"ד "דלעולם לא סברי פרוצות דיכול" צ"ל צנועות. ושם "ופרוצות נמי לא אמר אמ' לעולם כן" צ"ל אמרי לעולם. ובדף יא,

ובפרט בתוס' רא"ש ותוס' טוך, וכן במהדורא האחרת של רבינו שהרבה מן השינויים שביניהם נובעים מטעיות סופר כתב היד דידן⁶⁴. הסופר השמיט הרבה מחתימות 'מ"ר' שבסופי הדיבורים⁶⁵, לפחות במקום אחד נכנס גליון לפנים⁶⁶.

ג. תוס' שאנץ מהדורא אחרת (כנ"ל).

מהות החיבור: עריכה מחודשת של התוס' שאנץ הכוללת: עיבוד קל, השמטת קטעים, ותוספת קטעים חדשים. היקף החיבור: כל המסכת, בידינו שלושה דיבורים לדפים יג-יד, וארבעת הפרקים האחרונים בשלימות (צ,א-קי,ב). נדפס: א. התוס' שלנו (שנדפסו לראשונה בתלמוד בבלי פיזארו רמ"ח ומשם לכל הדפוסים) מדף צ,א ואילך, הם תוס' שאנץ, וכפי שצינינו שם בדפוס אמסטרדם תע"ד בגליון, ע"פ כתב יד של התוס' שהיה בידם⁶⁷. לדפים צ,א-ק,א יש בידינו את התוס' שאנץ הנדפס ע"י אברהם ליס (ראה בפרק הקודם), ובהשוואה אליהם מצאתי שינויי סגנון רבים שבדרך כלל הניסוח בתוס' שאנץ שבגמ' קצר יותר מן הניסוח שבתוס' שאנץ

סוף ד"ה האי 'ומצי למימר תלמוד התם משום סחיטה' צ"ל ולא מצי. שם 'וא"ש הך נמי דיומא' צ"ל דנדה ויומא. שם הצינו, וב צריך להיות לפני ד"ה מאי לאו דאי לא בעיל ולא לפני ד"ה מאי לאו דטריד. י,ב ד"ה אם שורה 2 'וקי"ל ששמואל' יש לפתוח הר"ת וקים ליה (פירוש לרב אמי, וכו"ה בתוס' רא"ש). ובדף יא,א ד"ה ב"ד יש להוסיף בסוף הדיבור "שמפקיע עצמו מן השעבוד אבל גוי שאינו משועבד נוחא ליה בהפקירא" (ע"פ התוס' שלנו שנשמט בטה"ד בהפקירא - בהפקירא). ושם סוף ד"ה לכי גדלה "קימיי" צ"ל קיימינן (וכ"ה בתוס' הרא"ש ופירושו דאה"נ וה"ק תלמודא דל"ק דהא בגדולה עסקינן ע"ש). ובדף יג,ב ד"ה הא שורה 2 "דאי בדקו אמוי" צ"ל אמו. ושם שורה 5 דהתם משמע דדוקא [בא על] ארוסתו כצ"ל על פי התוס' שאנץ שבגמ' שם. ובדף יד, ד"ה חדא "בלא בלא דימה", תיבת "בלא" נכפלה בטעות. ושם ד"ה חדא שורה 4 לאוסרה על הארוס, תיבת עליו מיותרת ואינה בתוס' שאנץ שבגמ'. ובדף יח,ב סוד"ה ובכולי שורה 9 מלמטה "אם ימנע מלישבע" צ"ל אף אם ימנע. ושם ד"ה מחמת תימה בקטנים "הינו" נאמנים נדצ"ל יהיו וע"ש הע' 119. ובדף יט,א ד"ה אלא אמר רבא שורה 2 מלמטה צ"ל אר"מ שאף [עדים] לא יפסלוהו. ושם ד"ה וכגון שורה 3 "כיון שאינו הלוה" צ"ל שאין. וראה עוד לעיל סוף הע' 26 ו-28. ומלבד זאת יש הרבה שיבושים מהמהדיר כגון: בדף ב,ב ד"ה הא חלה שורה 2 תיבות "והיא גופא קמ"ל דאין גט לאחור מיתה" הם דיבור המתחיל חדש. ובדף ל,ב עמ' נב, תיבת לעיל שבסוד"ה תרומה שייכת לפני ד"ה כיון.

64 וכפי שהעיר על כך המהדיר במקומות דלהלן: דף צ,א,א הערה 16 (צ"ל בנדפס "אבל יש [שם מותר דינר יש] להם" ונשמט בטעות הדומות). צב,ב הע' 54 (נשמט בנדפס בטה"ד, וע"ש שנשמט כן בעוד מקום). צב,ב הע' 69 (השמט שורה בט"ס כמו שמוכח מתוך הענין). פרק תשיעי הע' 101 (הוספת משפט בטעות הדומות וקפיצה לאחור בטעות הדומות ע"ש). פרק אלמנה הע' 63 (טה"ד), שם הע' 73 (טה"ד), שם הע' 77 (השמטת שורה בט"ס כמו שמוכח מתוך הענין) שם 95 (טה"ד).

65 כגון בדף צב,ב סוד"ה דינא, צא,ב סוד"ה כך, שם ד"ה ראובן, צג,ב ד"ה היתירו וד"ה מי, ועוד רבים כהנה. וראה לעיל הע' 35. ניתן לשחזר את חלקם ע"פ חתימות "פרי" בפסקי מהרי"ח.

66 דף ב' ע"ב ד"ה מפני מבאר עניין "תלי תניא דמפרש טעמא" ונדפס שם שלא במקומו, וכנראה נכנס מן הגליון שהרי בדף ב' ע"א כתב התוס' שאנץ "תלי תניא דמפרש טעמא פירשו בתוס' אחרות ולא נתיישב ליי". עכ"ל.

67 ראה לעיל הערה 11.

הנדפס בנפרד וניכר שהוא מהדורא שניה⁶⁸, כמו כן בנדפס בנפרד כמה קטעים שהושמטו בתוס' שאנץ שבגמ'⁶⁹, וכן להיפך יש בנדפס בגמ' שני קטעים חדשים⁷⁰, ונראה שהנדפס בגמ' הוא מהדורא בתרא, וראה בהערה כאן אסמכתאות נוספות לכך⁷¹. (ב) בתוס' הנדפס בגמ' בדפים יג,ב-יד,א נוספו בדפוס אמסטרדם תע"ו (ומשם לשאר דפוסים) שלושה דיבורים ונרשם בסופם "מן ד"ה ההוא ארוס עד כאן היה חסר מהתוספות", מדפיסי אמסטרדם לקחו דיבורים אלו מכת"י של התוס' שלנו על כל המסכת שהיה בידם וממנו העתיקו את כל הגליונות של ר"א מטוך והדפיסום בשם 'תוספות ישנים' (עיי'ן לקמן פרק ו'), אולם דיבורים אלו אינם מתוס' טוך, שהרי בד"ה חדא כתב "כן פירש לנו ר"י" הרי שתלמיד ר"י כתב תוס' אלו. ובאמת דיבורים אלו שווים כמעט מילולית לתוס' שאנץ הנדפס חוץ מקטע אחד שנוסף אצלנו, וגם הוא הובא ברא"ש בשם 'רבינו שמשון'⁷², ועל כן ברור שזהו תוס' שאנץ, ומהדורה אחרת היא שהרי יש ביניהם שינויים שלא יתכן לתלותם בשיבושי מעתיקים⁷³. הובא: כל הדברים שהובאו בשם

68 והרי ההקבלה בדיבור הראשון (צ,א ד"ה מ):

תוס' שאנץ שבגמ'	תוס' הנדפס
מדקתני הראשונה קודמת מכלל דאי קדמה שניה ותפסה לא מפקינן מינה. אע"ג דבסיפא קתני קודמין ליורשי ראשונה והתם אפילו קדמו יורשי ראשונה ותפסו מפקינן מנייהו. כדמשמע בסמוך דפשיטא ליה לתלמודא דמוציאין (מידה) [מידם] ההוא ניחא דאיכא למימר דאידי דתני רישא קודמין תנא נמי סיפא קודמין.	מדקתני הראשונה קודמת מכלל דאי קדמה שניה ותפסה לא מפקינן מינה. תימה לי מה דיוק הוא זה והא בסיפא לא מצי למידק הכי דקתני [קודמין ליורשי ראשונה והתם אפילו קדמו. השלמת רווח בכתב היד] יורשי הראשונה ותפסו (אי) מוציאין מידם. שהרי פשוט לתלמוד בסמוך שמוציאין מידם. יש לומר דהיא ניחא דאיכא למימר דאידי דתנא רישא קודמין תנא סיפא נמי קודמין.

ושם ברה"ש מ' בנדפס: "ונתן רבינו שמואל טעם לדבר" ובגמ': "ותירץ רשב"ם".

69 דף צא,א תוד"ה כי הנך מתיבת "ומיהו" עד סה"ד (ונמצא גם בתוס' הרא"ש). צא,ב ד"ה כך, מתיבות "ועוד י"ל" עד סה"ד (ונמצא גם בתוס' הרא"ש ותוס' אלפס לר"מ מלונדריש). צג,ב ד"ה הותירו, מתיבות "ורבינו ה"ר אליעזר בר אברהם" עד סוה"ד. צה,א סוד"ה כתבה לראשון "וה"ר אלעזר משנזא". צו,א ד"ה חוץ.

70 צה,ב ד"ה וכן, מתיבת ו"ל עד סה"ד (וליתא בתוס' הרא"ש), צט,ב ד"ה אמר מתיבות "והן בעיא" עד סה"ד (ונמצא גם בתוס' הרא"ש).

71 א. בדף צה,ב ד"ה וכן בנדפס עמד בקושיא וכאן יש תירוץ לקושיא. ב. בדף צט,ב נוסף בתוס' שאנץ שבגמ' קטע שלם הדין בדברי רב אלפס ורב האי גאון בספר המקח, ויותר סביר שיוסיף דבר כזה משימטיטו (רוב ההשמטות הם תירוצים נוספים שאינם עיקריים). ג. בדף צו, א בנדפס בסוף הדיבור "חוץ ממוזגת הכוס - ר"ח הביא ירושלמי מפני שהן דברים של יחוד" ובגמ' אינו. ובאופן כללי פירוש ר"ח מצוטט בשני המהדורות ולפיכך אין סיבה שיוסיף את זה במהדורא בתרא וסביר שכתב כן במהדורא קמא שאז היה פירוש הר"ח ספר נדיר שהגיע זה עתה מאיטליה ולכך היה חשוב להעתיקו גם בלי להוסיף על דבריו מאומה. אולם עם הזמן נתפרסם הפירוש והפך לספר נפוץ שאין ענין להביאו בלי תוספת חידוש. (ומאותה סיבה השמיט תוס' טוך את ד"ה סרמוסין בדף יז,א ע"ש וראה עוד לקמן הע' 75). ד. התוס' שאנץ הנדפס ארוך יותר (3 קטעים לעומת 2) ומקובל שבתקופת הראשונים המהדורות השניות בדרך כלל היו יותר מקוצרות.

72 ד"ה ההוא מתיבות 'ומיהו קשה' = שו"ת הרא"ש כלל פב סי' א.

73 מלבד הקטע החסר בנדפס יש עוד שינוי גדול בד"ה חדא שהקטע "דבהא לא מכשר ר"ג וכו כדאמר ברפ"ב"

הרשב"א משאנץ ואינם בנדפס⁷⁴ מקורם במהדורה זו (אולם המובא בספרי האחרונים מארצות ספרד ואיטליה בשם 'תוס' שאנץ' אינם אלא תוספות אחרות שנקראו בטעות 'תוס' שאנץ', ראה "הערות" בפרק הקודם). וכן יש בתוס' טוך דיבורים וקטעים שנראה שמקורם במהדורה האחרת של התוס' שאנץ'⁷⁵.

ד. תוספות הרא"ש (ר' אשר ב"ר יחיאל, אשכנז וקסטיליה שבספרד, נפטר ה"א פ"ח). מהות החיבור: עיבוד וקיצור תוספות שאנץ' עם הוספות מתוס' מהר"ם מרוטנבורג, תוס' איברא וחידושי הרמב"ן, וקצת מחידושי עצמו בלשון אישית כמו "ונראה ליי"76. היקף החיבור: כל המסכת. נדפס: לראשונה בליוורנו תקל"ו ושם תקמ"א, מהדורה זו לוקה בחסר כי נשמטו שם קטעים רבים, מהדורה חדשה נדפסה ע"פ כתבי יד פרמה ופרנקפורט ע"י ש' וילמן, תל אביב תשל"ד, ומשם לסוף ש"ס עזו והדר. מהדורה חדשה המבוססת על כתב יד פרנקפורט, שני כתבי יד ממוסקבה, וכת"י פרמה⁷⁷ נדפסה על יד א' ליכטנשטיין מוסד הק"ק, ירושלים תשנ"ט. בסיני נז

נמצא מהדורת ליס לפני כן ונוסף שם "וא"ת וכו'". ושינוי נוסף שבדפוס "כך פירש לנו ר"י וא"א להעמידה דלפי דבריו", ובמהדורת ליס "כך פירש ר"י וא"א להעמיד דבריו". קטעים אלו אינו יודע אם הם ממהדורה קמא או ממהדורה בתרא, ואף שבסוף המסכת נראה שמהדורת ליס היא מהדו"ק כמו שכתבנו לעיל, מ"מ אין להסיק מזה שכל המסכת היא מהדו"ק לפי שודאי לא הקפידו המעתיקים שלא לערבב שתי המהדורות. והם: א. בתוס' רבינו ע"ז כד, א כתב שבפרק המדיר האריך בענין סוגיות ההפוכות בתלמוד ואצלנו שם בדף עא, א ד"ה ה"ג לא תירץ כלל שזה סוגיות הפוכות. ב. בתוס' טוך יג, א ד"ה. ואין תימה לרשב"א וכו' ואינו בנדפס (וחשבתי שאולי זה ט"ס וצ"ל לריצב"א אך בדקתי בכתב יד לייפציג [ראה להלן הע' 110]. וגם שם לרשב"א). ג. תוס' הרא"ש יג, ב ד"ה מאי בשם רבינו שמשון. ד. תוס' טוך ותוס' הרא"ש לט, א ד"ה צער ותשובות הרא"ש כלל קא סי ב. ה. פסקי הרא"ש פ"ח סוף סי ב, בשם רבינו שמשון. ו. הגהות מרדכי סי' רפט ד"ה שאני (והוא היה בתוס' שאנץ' דף ס, סוד"ה והלכה כמו שהוא בתוס' רא"ש בסתמא). ז. גליון תוס' בשיטמ"ק ב, ב אות כג, בשם תוספי הרשב"א ואינו בנדפס. וראה ליפשיץ הע' 175; וא' ליכטנשטיין תוס' הרא"ש כתובות, מוסד הק"ק, ירושלים תשנ"ט, מבוא עמ' 7 הע' 23.

74 לדוגמא: א. דף ב, ב ד"ה פשיט רב אחאי, בשם רשב"ם, ובתוס' שאנץ' הנדפס בשם "יש מפרשים". ב. בדף יב, ב ד"ה אלא, בתוס' שאנץ' הקושיה בסתמא ואצלנו בשם הר"י מקורביל. ג. דף כב, א ד"ה מנין להפה, דבור שלם הכולל בתוכו דברי ר"י (שתמיד לקוחים מתוס' שאנץ' בתוס' שאנץ' ותוס' הרא"ש, אך הוא בחידושי הרשב"א בשם תוס', וכבר כתבתי בפרק הקודם שסתם תוס' אצל הרשב"א הוא תוס' שאנץ'. ד. דף כב, ב ד"ה ואפילו, הביא ר"ח בשם ירושלמי (שתמיד לקוח מתוס' שאנץ', וראה לעיל הע' 71 שבתוס' שאנץ' מהדו"ק הביא ר"ח והשמיט במהדו"ב) ואינו בתוס' שאנץ'. ה. דף כט, ב ד"ה ועל אשת אינו כלל בתוס' שאנץ' אך ישנו בתוס' הרא"ש. (אך אפשר שמקור שניהם הוא בתוס' שאנץ' סנהדרין עד, א). בדיבור זה נזכר ריצב"א. ו. תו"י כב, א ד"ה מנין, כט, ב ולאפוקי, אינם בתוס' שאנץ' אך נמצאים בתוס' הרא"ש. ז. דף יא, ד"ה חזקה אינו בשאנץ' וישנו בתוס' רא"ש.

76 וראה עוד במבוא למהדורת מוסד הק"ק סוף עמ' 6. בדף צא, א ד"ה אלא הוסיף תירוץ שאינו בתוס' שאנץ' בשני המהדורות, ולא כתב עליה לשון אישית וצ"ע.

77 והרי תיאור מפורט של כתבי היד: א. פפד"מ 17 דפים 49-1 (ס' 23169) מאה י"ד-ט"ו כתיבה ספרדית, חסר דפים עב, פב, א ומדף פה, ב עד הסוף, לדברי ריצ'לר (עמ' 803), "כתה"י כולל הוספות בפנים שאינו בכתבי היד האחרים ייתכן אינם מהרא"ש שכן מובאים בהן דברי ר' משה (מאיורא). לרוב הוספות אלה מתאמות את התוספות לפסקי הרא"ש. כמו כן יד אחרת הוסיפה הערות הוספות ופירושים בשוליים". כל הטקסט - כולל

(תשכ"ה), עמ' יח- מב, נדפס פרק המדיר (ע, א-עז, ב) ע"פ כת"י להמן הנזכר להלן. וראה עוד, הרב אלעזר הורביץ 'על תוספות הרא"ש למסכת כתובות', העמק – קובץ ישיבת עמק הלכה, ב (כסלו תשמ"מ), עמ' כג-כז, שהעמיד על ליקויים שונים במהדורת וילמן ועוד כמה פרטים קטנים. כת"י: מלבד ארבעה כת"י אלו ישנו כת"י לרוב המסכת אוסף להמן 4 (ס' 72521)⁷⁸ ועוד כמה שרידי כתבי יד⁷⁹. מן החכמים שמביא: ראה 'רשימת האישים' שבסוף המבוא במהדורת מוסד ה"ק. הובא: בפירוש תלמידו ר' אברהם ב"ר יו"ט מטולידו⁸⁰, נמוקי יוסף⁸¹, אוצר שיטות⁸². בשיטמ"ק מצטט רב"א מחיבור זה 370 ציטוטים (וחלקם חתומים בטעות הרא"ה⁸³) וכאשר חלק מהדיבור נמצא בתוס' הנדפס, מקצר רב"א את התוס' רא"ש על ידי ההערה "וכו' והערות בשוליים - נדפסו במהדורות וילמן וליכטנשטיין ראה להלן פרק ה. דף אחד מכת"י זה (המכיל דף עא בדפי הגמ') נתגלה ע"י הרבנים עדיאל ברויאר ועזרא שבט, בראש כת"י של פירוש קצר כעין מילון על הרי"ף - פריס הספה"ל 321 משנת ה' ק' סה"ל 4334. ב. פרמה פלטינה 3459 (ס' 13967), מאה ט"ז כתיבה ספרדית-מזרחית, רק עד דף קא, חסרים 12 דפים על כתובות מד, א-מט, ב והם נמצאים כיום בוניה הספריה הלאומית 107 (ס' 1385) ולא היו לפני ליכטנשטיין [שני חלקי כתב היד היו שייכים לאותם בעלים, ולמן שכטר, שמכר חלק אחד לספרייה בפרמה וחלק אחר לספריה בווינה] וכן חסר מדף סד, ב אמצע ד"ה חצי חציה עד סה סוף ע"א, ותוספות אלו חסרות גם בכתב מוסקבה 940. בדף 129א בסוף העמוד נכתב בכתב אחר בגליון "נ"ל שחסר כאן איזה דף" (חסרים שם דפים פד, א-צג, ב). ג. מוסקבה גינצבורג 964 (ס' 28007), דפים 38א-240 ב, קהיר ש"כ, מתחיל בדף יט, ב וקרוב בנוסחו לכת"י א'. ד. מוסקבה גינצבורג 940 (ס' 48283), מאה טז-יז, כתיבה ספרדית-מזרחית. כנראה מועתק מכת"י פרמה כי גם שם חסר התוס' בדפים סד-סה פד-צג (ושם מסתיים באמצע העמוד והשאיר הסופר עמוד חלק וכתב "חסר כאן איזה דף מהספר").

78 כת"י סילבר ספרינג, אוסף מנפרד ואן להמן D4, מאה י"ז, כתיבה מזרחית, דפים: ה, ב סוף ד"ה "אי נמי" עד קי, ב ד"ה "הוא אומר לצאת" וחסרים דפים נוספים: מדף יג, א ד"ה "ואין אוסרין" עד יג, ב ד"ה "לדברי המכשיר"; מדף לד, א סוף ד"ה במזיד לא יאכל עד ריש לט, א; מדף נד, ב ד"ה "אם רצה" עד נו, א אמצע ד"ה "ואת"ל חיבת"; נח, א ד"ה "היבם אינו" עד נח, ב ד"ה "והמותר"; ומדף ע, ב ד"ה "באומר" עד ע, ב ד"ה "אי בידע". כמו כן העיר הסופר שחסרות התוספות על כתובות פד, א-צג, ב כמו בכת"י פרמה ומוסקבה הנ"ל, וכנראה שכת"י זה הועתק מכת"י פרמה (ונועתק לפני שנחסר בכתב יד פרמה הדף ששייך לדף סד-סה). מכת"י זה נדפס פרק המדיר ראה לעיל.

79 א. קטע גניזה שבספריית ניו יורק בהמ"ל 2887.5 (ס' 33773), קטע מדף ג, ג-ג, המאה ה"טז כתיבה מזרחית; ב. ירושלים הספריה הלאומית 8.3663, דף בודד המכיל קטע מדף כ, א המאה הי"ד כתיבה אשכנזית (קטע זה הוא היחיד במסכת זו שהוא כתיבה אשכנזית); ג. לונדון הספריה הבריטית 0510022 דפים 15א-18א. אוסף גסטר 209 (ס' 7086) קטע על כח, א ד"ה "זה כתב אחי" עד לא, א ד"ה איכא בינייהו בעולה לכ"ג", המאה ט"ז-י"ז כתיבה ספרדית-מזרחית. ד. וינה הספריה הלאומית 107 דפים 27א-36 (ס' 1385) ראה בהע' 56 [המתחיל "והרי"ן] אות ב.

80 נדפס ע"י עזרא שבט, בנספח לספרו 'מחקרי מבוא במפרשי הרי"ף'.

81 פעמים הרבה.

82 לו, א (עמ' כג) מובא תוס' רא"ש, אך אפשר שהכוונה לתוס' רא"ש בסנהדרין סו, ב ד"ה עד שיהיו שניהם שווים. ושם הביאו חידשו כת"י ב' וחידשו כת"י ד' תוס' הרא"ש. וכן בדף נח, א עמ' קכה, כתב בכת"י א' שלפי מה שנמצא בתוס' הרא"ש נראה שלתוס' היה גירסה אחרת במשנה. וכן בדף צה, ב (עמ' קכח) הביאו כת"י ב' תוס' רא"ש וכ"ה בתוס' הרא"ש שם ד"ה תן.

83 כגון בח"ב עמ' פו.

ככתוב בתוספות". רב"א משתמש הרבה בתוס' הרא"ש כדי להבין את דברי התוספות הנדפס⁸⁴, ופעם אחת⁸⁵ אף כתב: "ודבריו ז"ל רחוקים מלשון התוס' דאין במשמעות לשונם כן ואפשר דפלפול עצמו הוא ולא לפרש התוספות בא". עכ"ל. ונראה שסבר שהתוס' רא"ש מיוסד על תוס' שלנו ולא דק אלא מיוסד על התוס' שאנץ תוס' שלנו מיוסד עליו. הערות: א. בדף עא, ב, הביא בשם ר"ת מש"כ בתוס' שאנץ ותוס' שלנו ופסקי מהרי"ח בשם ר"י⁸⁶. ב. ר' יעקב טולידנו בספר ברית יעקב מצטט הרבה חידושים מ"הרא"ש" והם חידושי הריטב"א ומכאן שחידושי הריטב"א היו מיוחסים במרוקן במאה הי"ח לרא"ש. ג. תלמיד הרא"ש כתב הערות על התוס' הרא"ש עיין בפרק הסמוך.

ד. בשנת תרס"ט הדפיס בלוי⁸⁷ קטע מתוספות לכתובות דפים נד, ב-ס, א סב, פה, ב-פו, א וייחסו לר"י הזקן אך כבר עמדו על כך שזה תוס' הרא"ש⁸⁸, ונרשמו השינויים מכת"י זה מהדורת מוסד ה"ק. בלוי כתב שנמצא כת"י זה בתוך "כריכת ספר הבא מארץ ישראל", ריצ'לר⁸⁹ כותב "לא ידוע היכן כתב היד נמצא היום", אולם גליתי בס"ד שהוא כתב יד ירושלים הספרייה הלאומית 8.3791 מאה הי"ד כתיבה ספרדית, המזוהה ע"י ריצ'לר⁹⁰ כתוס' שלנו "בשינויים מהנדפס כולל תוספות ד"ה ג' ימים (ס, א) שאינן בדפוסים"!

ה. הערות וגליונות הרא"ש על התוס' רא"ש (ספרד, מאה י"ד).

מהות החיבור: פירושים קצרים למשפטים שאינם ברורים כל צורכם, וקצת העתקות מספרים אחרים במידה ויש בהם להבהיר את דברי הרא"ש, וכן מעתיק קטעים שלמים מפסקי הרא"ש. היקף החיבור: כל המסכת, לפנינו חסרים דפים עא, ב-פב, א ומדף פה, ב עד הסוף. נדפס: עפ"י גליונות בתוס' הרא"ש כת"י פפד"מ 17 הנ"ל בפרק ד', במהדורת וילמן ועוז והדר בסוגריים עגולות, ובמהדורת מוסד ה"ק בשולי העמוד בשם "תלמיד הרא"ש" ולעיתים בפנים בסוגריים

84 ובדפ"ר ח"א עמ' 31 כתב: "ובזה נתחוויר דברי תוספות ז"ל". ובדף ב, א אות מא, כתב: "והרא"ש השמיט דיבור זה בתוספותיו מיהו כתב וכו' יש בזה סיוע קצת למאי דפרשינא בלשון התוס' עכ"ל.

85 דף כט, ב אות לג.

86 וכנראה נתחלף באחד הכת"י של התוס' שאנץ "רי" ב"ר"ת".

87 י"ל בלוי, "זכרון אליהו" לזכר אברהם אליהו הרכבי, פטרסבורג תרס"ט, עמ' 358-367.

88 ראה: הרב אלעזר הורביץ על תוספות הרא"ש למסכת כתובות, העמק – קובץ ישיבת עמק הלכה, ב (כסלו תשד"ב), עמ' כה; א' ליכטנשטיין שם הע' 9. אורבך, עמ' 248-249 כותב שבכת"י זה חסרים קטעים הנמצאים בתוס' רא"ש שלנו. ואינו נכון. כמו כן מה שכתב שם שיש שם קטעים שאינם אצלנו זה נכון אולי לגבי מהדורת ליוורנו המקוצרת אך בהשוואה למהדורת מוסד ה"ק אין שום שינוי משמעותי פרט לתוספת משפט קצר בדף ס, ב, ד"ה הלכתא אחר תיבות "דמעוברת משום דחסא" נוסף: "פירוש (שמעשה) [שממעך] את העובר ויכול להמיתו". וכנראה הוא תוספת פירוש מגליון (ולא מסתבר שהוא מתלמיד הרא"ש כי אין בכת"י זה כלל תוספות תלמיד הרא"ש).

89 עמ' 805 פריט 119 במהדורא הישנה לפני הגהות.

90 עמ' 801 פריט 102 במהדורא הישנה לפני הגהות. וכבר תיקן הדבר בשמי במהדורא שנדפסה.

מרובעות ובתוספות הערת שוליים שקטע זה הוא מתלמיד הרא"ש. מן החכמים שמביא⁹¹: ירושלמי (קיב), מדרש (נה) אבי עזרי (שנג שפא) ראב"ד (של תכז) ר' מאיר הלוי (תכט), ר"מ דרנטבורק (= מהר"ם מרוטנבורג, ד), תוספות איברא (רצב שכח שס תיא), תוספות (שיז תעב תקעא תקצה) מורי נר"ו (= הרא"ש, הרבה), ר' יהודה [בן הרא"ש] נר"ו (רמד).

ו. תוספות טוך (ר' אליעזר מטוך, אשכנז, נפטר לפני ה' אלפים נ"א).

זיהוי המחבר: 1. בדף לטב, ד"ה אי הכי 'ואמר מורי הרב דודי ז"ל', ולשון זה מצוי רק בתוס' טוך, והכוונה לר' יחזקיה ממאגדבורג דודו של ר' אליעזר מטוך⁹². 2. כל מה שהובא בספרות בשם תוספות טוך לכתובות, נמצא בנדפס⁹³. 3. באוצר שיטות מחכמי סלוניקי במאה ה"טז (דף ד, א ד"ה תוד"ה בא"ד, עמ' קטז, קטע מכת"י ז') כתב להדיא שתוספות כתובות הנדפס הוא תוספות טוך. 4. בגליון תוספות למסכתין שכתבם ר"א מטוך (ראה בפרק הסמוך) דף כה, ב⁹⁴ "והתירוק שבפנים מצאתי" ולשון זו מורה שהוא גם עורך התוספות שבפנים. 5. גם

91 ציוני הדפים ע"פ מהדורת מוסד ה"ק.

92 ראה מה שכתבתי במבוא לפסקי מהרי"ח ב"ק, בתוך: ספר זכרון 'שירת אלעזר' לזכר אלעזר פסרמן, ירושלים תשע"א, עמ' לה, ומחדש במאמרי, 'פסקי מהרי"ח פרק קמא דכתובות', ירושתינו ט (תשע"ו), עמ' לא. יתכן גם "שמורי הרב" שהשיב לו רבינו יחיאל (פוא ד"ה לאשה) הוא מהרי"ח שמצינו (עיין מרדכי גיטין סי שטט) ששאל את רבינו יחיאל.

93 וכדלהלן: א. שו"ת מהרי"ח אור זרוע (סי' סט ד"ה לכן גם; והיא תשובת בנו ר' יצחק אור זרוע, ובחתימה יש ט"ס שכתוב יצחק בן ה"ר יצחק וצ"ל בן הרב חיים) בשם 'תוס' מהר' אליעזר וצ"ל, נמצא בדף סג, סוד"ה ואינהו ובתו"י שם (שאף הם לרבינו עיין בפרק הסמוך). ב. בפירוש הקדמון על התורה "מנחת יהודה", דף מז, א: "כך מפורש בשיטת טוך מכתוב פרק ד" (מוסב על הקטע מ"ועוד י"ל"), נמצא בדף מז, א ד"ה השתא מ"ולי נראה" (אורבך, הע' 37). ג. שם כתי' וטיקן 21 מו, א 'לשון ר"א מטוך', נמצא בדף סז, ב ד"ה דכתיב (הנ"ל). ד. שם קלוא, 'לשון ר"א מטוך', נמצא בדף עא, א ד"ה וספרה (הנ"ל). ה. שם קמג, ב, נמצא בדף לא, א ד"ה הכל בידי שמים (הנ"ל). ו. שו"ת הריב"ש (סי' שעב, ד"ה תחלה): "ותוספות תוך (!) קיצרו הצריך ולא הזכירו חזקת היתר גבי אונס ורצון שעליה אנו דנים [פ"י שלא כתב ככתוס' שאנן דהוי רוב ברצון וחזקת היתר שהיה באונס, ורוב וחזקה הלך אחר הרוב כדעת חכמים. א.ג.]. והזכירוהו גבי ספק תחתיו [פ"י היינו מה שכתבו תוס': "ולא נשאר אלא חד ספק, ספק תחתיו ובהא לא שייך לאוקמי בחזקת היתר, כדפרישית". והיינו דל"ש לאוקמי בחזקת היתר ונתלה שהזנות לא היתה תחתיו, דאדרבה יש חזקת הגוף שהיה תחתיו, כמו שפירשו התוס' ב"ה לא. א.ג.]. ללא צורך שכבר נזכר בתוספות באשת כהן [כלומר ב"ה לא], עכ"ל הריב"ש. ומבואר להדיא שהתוס' שלנו הם תוס' טוך, וכן אנו למדים שהם קיצור מתוס' שאנן (וע"ש בשיטמ"ק שגם בתוס' הרא"ש משמע כפירוש הריב"ש, ולא ידע שתוס' הרא"ש הם העתק לשון תוס' שאנן שכבר הזכיר הריב"ש). הארכתי לבאר (בסוגריים המרובעות) דברי הריב"ש כיון שמהדיר שו"ת הריב"ש, מכון ירושלים תשנ"ז, עמ' תצג הע' 10, לא הבין כוונת הריב"ש ולפיכך העיר שלא נמצא כן בתוספות שלפנינו. ז. בהגמ"י בתשובות לסדר שופטים סי' יב העתיק לשון התוס' שלנו דף יט, ב ד"ה אמר, וכתב בסוף בזה"ל: "עוד האריכו התוס' הרבה וכו' ואני כתבתי לשון ה"ר אליעזר ז"ל" ובמהדורת קושטא (פטי"ו ממלוה ולוה) הנוסח "לשון הרב אליעזר מתוך (!) והתוס' האריכו יותר. ח. בהגהות אשרי הביא "פרישת מהר"א" והוא נמצא בתוס' דידן, ראה: א' ליבוביץ, 'התוספות שנכתבו ע"י רבי אליעזר מטוך', ישורון, כט (אלול תשע"ג), עמ' תתעב, ובמבואי לפסקי מהרי"ח ב"ק, בתוך: ספר זכרון 'שירת אלעזר' לזכר אלעזר פסרמן, ירושלים תשע"א, עמ' לה.

94 תוס' ישנים שם על תוד"ה שבידו.

ר"ב אשכנזי כתב בפירושו⁹⁵: "ודע שהגליונות של תוס' הם מלשון ה"ר אליעזר מטוך מחבר התוספות"⁹⁶. בתוספות אלפס לר"י זוסלין (ראה בערכו) מעתיק הרבה דיבורים החתומים "תוספות" וכולם זהים לתוספות שלנו, ודרכו כמעט בכל הש"ס⁹⁷ ללקט מ'התוס' טוך, וכן סתמי תוספות לכתובות אצל חכמי אשכנז במאות יד-טו⁹⁸ שברוב הש"ס מתאימים לתוס' טוך - נמצאים בתוס' שלנו. כמו כן פסקי התוספות למסכתין מיוסדים על התוס' שלנו, ובדרך כלל הם מיוסדים על תוס' טוך. 7) ההפניות בשאר מסכתות למה שכתב המחבר במסכת נמצאים כאן וכן להיפך⁹⁹. מהות החיבור: קיצור ועיבוד תוספות שאנץ¹⁰⁰, עם הוספות מועטות¹⁰¹. היקף

95 שיטמ"ק לב,א אות כז.

96 ובשיטמ"ק חולין כתב בפירוש שר"א מטוך קיצר תוס' שאנץ וחיידושים שלו - הוסיף בגליון, והעתקתיו להלן פרק גליון תוספות "מהות החיבור". דברי התוספות מז,א ד"ה השתא: זלי נראה דאי לאו ק"ר וכו' נמסרים ע"י ר' בצלאל (בשיטמ"ק שם) בלשון זו: 'עוד תירץ הר' אליעזר מטוך דאי לאו ק"ר וכו'.

97 לפי בדיקה שערכת, במסכתות יבמות כתובות גיטין ב"ב ב"ב נחוץ מב' הפרקים האחרונים שאין עליהם תוס' טוך, ומביא תחתיו תוס' בלתי ידוע והדפסתיו במאמרי: 'תוספות חדשים לב"ב פרק מי שמת', חצי גבורים, ז, אלול תשעד, עמ' עד-פסג ושבועות, הוא מעתיק את תוס' טוך שהוא התוספות שבדפוס באותן מסכתות. בקידושין הוא מעתיק את תוספות ישנים שמביא מהרש"א [ראה מאמרי: 'קטעים חדשים מתוספות שאנץ למסכת קידושין', ירושתנו ו (תשע"ב), עמ' מ הע' 118]; בנדרים את תוס' רבינו פרץ (בחתומה המפורשת מ'הר"פ), בברכות אל התוספות הנדפס שיש מייחסים אותו לר"פ. אך בשאר המסכתות עדיין לא בדקתי.

98 לדוגמא: שו"ת מהר"ם מינץ, ירושלים תשנ"א ראה במפתח שם בעמ' תרנד-תרנו; שו"ת מהר"ם מינץ סי' ה ועוד; וראה במפתחות לשו"ת מהר"ל החדשות, תרומת הדשן, שו"ת מהר"ק ועוד.

99 בתוספות ב"ב (שהם תוס' טוך) קה,א סוד"ה אבל: "ובכתובות מפורש יותר", ואכן בכתובות כ,א ד"ה ואוקי מובא כל דבריו בב"ב בתוספת שני תירושים על הסוגיא בכתובות. בתוספות ב"ב (שהם תוס' טוך) לח,ב סוף ד"ה על: "ובריש פרק אלו נערו ראו להאריך יותר", ובאמת האריך שם כט,א ד"ה הבא על הנתינה; יבמות לא,א ד"ה שתי: "ובפ"ב דכתובות ובפ' חזקת הבתים (לב,א ד"ה אנן) הארכת" וכן בב"ב לב,א סוד"ה אנן: "ובכתובות פירשתי", ונמצא בתוס' כתובות כו,ב ד"ה אנן; בתוס' כתובות נה,ב ד"ה ואין שטר: "כדפרישות ביבמות", ונמצא שם צג,א ד"ה קנויה; כתובות פ,ב ד"ה נכסים: "ובהחולץ הארכת", ונמצא שם לח,א ד"ה וב"ה.

100 באופן כללי ידוע שתוס' טוך הוא קיצור של תוס' שאנץ (וכמ"ש בתרומת הדשן סי' יט: "מימי תוספות שאנץ שקצרו מהר"א מטוך אנו שותים", וכ"כ מהר"ק בשורש קס: "התוס' טוך ברוב המקומות אינם אלא מקצרות דברי תוס' שאנץ"). וכ"כ הריב"ש (הובא לעיל הע' 71 אות ו) להדיא על תוס' טוך כתובות. וראה ב"מהות החיבור" לפרק "גליון תוספות". וכן יוכח כל מעיין ומשווה בין התוס' שלנו לתוס' שאנץ הנדפס. ובזה יובן מש"כ תשובות מיימניות (סדר שופטים סי' ד): "עוד האריכו התוס' וכו' ואני כתבתי לשון ה"ר אליעזר ז"ל" והיינו שהתוס' שאנץ (שהוא סתם "תוספות" בהגמ"י ראה לעיל הע' 71 אות ז) האריך, וההגמ"י העתיק לשון תוס' טוך שקיצר תוס' שאנץ. בתרומת הדשן (פסקים וכתבים, סומך רכב ד"ה ועתה) דן בסתירת התוס' שלנו כתובות סג,ב ד"ה אבל: "וכן נראה דבאומרת טמאה וכו', לעומת תוס' יבמות כו,ב ד"ה דאמר ע"ש. וכתב ונראה דהיא ביבמות היינו דעת ר"י כמו שהזכירוהו להדיא, ובפרק אע"פ (כתובות שם) היינו מסקנת רשב"א שחבר התוס' ככתב: "וכן נראה וכו'", ולשון זה בכ"מ בתוס' דעת רשב"א משאנץ שחיבר התוס' הוא. עכ"ל ומבואר שתוס' טוך כתובות מיוסד על שאנץ, וכשכתוב בו בסתמא "וכן נראה" הכונה כן נראה לרשב"א משאנץ (ולא יתכן שתרומת הדשן נתכוון לתוס' שאנץ כי שם אין לשון זו "וכן נראה" אלא "ועוד וכו' נראה תימה גדול", וגם שם מפורש שהיא גם סברת ר"י ודלא כהשערת התרומת הדשן שראה רק דברי תוס' טוך).

101 כגון: הוספת דברי מהר"ח ב"ב ד"ה אי הכי; הוספת דברי הריצב"א ראה לעיל הע' 51; דף ז,ב ד"ה

החיבור: מתחילת המסכת עד סוף פרק תשיעי. שאר הפרקים לא זכה רבינו להשלים¹⁰². בידינו כל החיבור חוץ מדפים פז, ב, ד"ה א' - פח, ב, סוד"ה לאפוקי שהושלמו ע"י המעתיקים מתוך התוספות שאנץ ללא ציון¹⁰³. נדפס: הוא התוספות הנדפס על הדף (החל בדפוס שונצינו רמ"ח ואילך) בדפים ב, א-פז, ב, סוד"ה אבל, פח, ב-צ, א, סוד"ה לא. שאר הדפים (פז, ב-פח, ב, צ, א-ק, ב) השלימו המעתיקים מתוך התוספות שאנץ ללא ציון¹⁰⁴, אולם בדפוסים המאוחרים¹⁰⁵ נוספה הערה בתחילת פרק עשירי: מכאן עד סוף העתק מתוספות רבינו שמשון". כמו כן בדפים יג, ב-יד, א, נוספו מדפוס אמסטרדם תע"ו, שלושה דיבורים מ"תוס' שאנץ מהדורא אחרת" ראה בערכו. כת"י: למדפיסי אמסטרדם תע"ו היה כת"י של תוספות לכל המסכת והוסיפו על פיו קטעים רבים בסוגריים מרובעות, אך רובם הם "גליון התוספות"¹⁰⁶, ורק במקומות בודדים הם תיקון הנוסח הנדפס¹⁰⁷. גם לרב"א היה כת"י של התוספות הנדפס והגיה על פיו את התוספות בהגהותיו (כת"י)¹⁰⁸ וכן נעזר בו בחיבורו שיטמ"ק¹⁰⁹. כיום לא ידוע על כת"י שלם, ונמצאו רק שרידים בגניזת אירופה¹¹⁰. מלבד מקורות אלו ניתן להעזר בקטעים המרובים של התוס' שלנו

שנאמר שאינו בתוס' שאנץ ותוס' רא"ש; דף ט, ב, ד"ה האומר הראייה מהירושלמי ליתא בתוס' שאנץ ותוס' רא"ש. ועוד. וראה אורבך עמ' 626 הע' 33*.

102 התוס' שבדפוס שם, הם תוספות שאנץ, ראה לעיל פרק ג. וגם בכת"י של התוס' שלנו שהיה לפני מדפיסי אמסטרדם לא היו תוס' טוך לפרקים אלו ראה לעיל שם. וכן בכת"י שהיה לפני ר"ב אשכנזי והשתמש בו רבות בהגהותיו כת"י (ראה הע' 38) אין שינויים מהותיים בפרקים האחרונים. גם בתוס' אלפס לר"י זוסלין שהיה סמוך מאוד לתקופת רבינו מעתיק תוספות רבינו רק עד סוף פרק ה, ומשם ואילך מעתיק רק את המדרכי. גם את מסכתות שבת (מפרק יז) וב"ב (מדף קמ"א) לא הספיק רבינו להשלים וגם אותם השלימו המדפיסים מתוספות אחרים (בשבת - תוספות שאנץ, ובב"ב - תוס' תלמיד ר"י). אורבך (עמ' 629 הע' 40) כותב שדבר זה "אינו מתקבל על הדעת לאור העבודה ש'מקרה' זה של צירוף 'תוס' שאנץ' בסוף המסכת חוזר ונשנה". ודבריו אינם מובנים מה דחוק בסכר שמחבר לא הספיק להשלים סופי כמה מסכתות, וזה שהשלימום בתוס' שאנץ דווקא הוא משום הסיבה הפשוטה שתוס' שאנץ הם היו התוס' הנפוצים ביותר בצרפת ואשכנז, כמעט כמו התוספות טוך, וגם הם הכי קרובים אליו בתוכנם, ואין לך דבר טבעי יותר מהשלמת תוס' טוך ע"י תוס' שאנץ.

103 ראה לעיל ליד הע' 17.

104 וכן דרך הרבה מעתיקים ראה מאמרי: 'פירושי רש"י ובית מדרשו למסכת נדרים', ירושתנו ד (תש"ע) עמ' ריא הע' 69, הנ"ל, ירושתנו, ה (תשע"א), 'הוספות ותיקונים למאמרי פירושי רש"י ובית מדרשו למסכת נדרים', עמ' שסה.

105 כנראה דפוס אמסטרדם תע"ו ראה לעיל הע' 11.

106 ראה בפרק הסמוך.

107 כגון ברוך יט, ב, ד"ה ואם שהדפיסו "פסולים [וכן בכל] שתי כתי עדים" במקום הנוסח בדפו"י "פסולין ובשני כתי עדים" (ובכת"י וירצבורג "פסולין ושני כתי עדים" וכעין דפו"י). ובדף כ, ב, ד"ה טמאות "וקשה [לר"י] דא"כ" במקום הנוסח בדפו"י וקשה דא"כ.

108 וכמה פעמים ציין ס"א' וכדומה.

109 כגון ברוך ו, א, אות כ, ד"ה ודע דבמסכת: 'ובתוס' כתיבת יד מצאתי הכא'.

110 א. מילק ספריית המנזר VI (פ' 405.8) קטע ובו בבלי כתובות י, ב-יא, א, ובשוליים תוספות י, א, ד"ה 'נותן לה מעות קפוטקיא' עד סוף העמ' ודף יא, א, ד"ה מטבילין, המאה הי"ד-ט"ו, כתיבה אשכנזית. ב. לייפציג ספריית האוניברסיטה 1103 (פ' 1950810, 3820). דף בודד שהוצא מכריכה, המאה הי"ד, כתיבה אשכנזית.

שהעתיק ר"י זוסלין בתוספות אלפס וכן בהעתקות התוס' ב'מרדכי הגדול'. וכמובן יש להיעזר בדפוס ראשון שוונצינו רמ"ח [הנמצא גם במאגר אוצר החכמה]. מן החכמים שמביא¹¹¹: מסכת כלה (ז ע"ב), מסכת שמחות (ז ע"א), הלכות דרך ארץ (ז ע"א), מכילתא (מד ע"ב), תורת כהנים (מז ע"ב), תוספתא, סיפרי (מג ע"א), בראשית רבה, הלכות גדולות, שאילתות דרב אחאי גאון¹¹², רב שרירא גאון באגרתו (סז ע"א), "מצא רבינו יהודה בכתב רב שרירא שתקנו בימיו לתת גט לאשה לאלתר" (סג ע"ב), תקנת הגאונים שתגבה ממטלטלים¹¹³, תקנת הגאונים לכתוב בשטר הוו לי עדים (נה ע"ב) ר"ח, ערוך, רבינו גרשום (פ ע"א), סדר תנאים ואמוראים, ר"י הלוי (כה ע"ב הובא ברש"י גיטין) ריב"ן, רשב"ם¹¹⁴, ר"ת, ספר הישר לר"ת (כד ע"ב), ר"י הלבן (לח ע"ב), ריב"ם¹¹⁵, רבינו יצחק בן רבינו מאיר, "מצא ר"י בן רבינו מאיר בספרי אשכנז דגרס" (לא ע"ב), ר"י בר מרדכי (נה ע"א נה ע"ב), ר' אליהו¹¹⁶, הר"ר שלמה מדרווי"ש (לב ע"ב), ר"י (לעיתים "רבינו יצחק"), תוס' ה"ר יוסף שפירש לפני רבינו שמואל מנוחתו כבוד (ע,א ד"ה הכא נמי¹¹⁷), ה"ר יוסף (דשליטן) [דקלצון]¹¹⁸ (יג ע"א), ה"ר אלחנן, רשב"א, ריצב"א, ה"ר יהודה חסיד (יח ע"ב ד"ה ובכולי), רבינו חיים (עג ע"א), הרב דוד מניצבורק (ד ע"ב), ה"ר יעקב מאורליינאש (מז ע"א), ה"ר יעקב מקורב"ל (יב ע"ב), הר"ר יהודה מקורב"ל (ז ע"א), הר"ר

על יב,א ד"ה שתי תקנות הוו עד יג,א ד"ה ואין אוסרין, מטושטש בחלקו. בשולים התחנות גליון התוספות שנדפס בדפוסים יב,א בשם "תוספות ישנים". ג. וירצבורג ספריית הבישופות [ללא סינגטורה] (פ' 7444) שני עמודים משני דפים רצופים שהוצאו בכריכה, המאה הי"ד, כתיבה אשכנזית. על יט,א אמצע ד"ה "טעמא דר"מ" עד כ,א אמצע ד"ה ואוקי ממונא. בשולי הצילומים נראים שרידים משני עמודים שהכילו בעבר ברציפות את דפים כה,ב אמצע ד"ה הרי שאמר" עד כו,א אמצע ד"ה "והאמר", שרדו כעת שנים שלש תיבות מכל שורה. ד. סנקט פטבורג, ספריית המכון לכתבי יד מזרחיים D50 (ס' 69722), המאה הט"ו, כתיבה אשכנזית. 4 דפים קטועים ומטושטשים לדפים כט,ב-לא,א. [כת"י ניו-יורק ספריית בית המדרש לרבנים RAb884 (ס' 50208), מאה הט"ז-ה"יז, כתיבה איטלקית, 16 דף על כתובות כ,ב-כו,ב אין בו חשיבות כי הועתק מהנדפס לפי תאריך הכתיבה, וכן מהעובדה שהינו זהה לחלוטין לנדפס].

111 ציינתי מקורות רק לחיבור או מחבר שמצאתי רק פעם אחת, את השאר ימצא המעיין בחפוש במאגרים הממוחשבים. הרשימה מבוססת על רשימה שערך [ללא מחשב!] ידידי הרב מרדכי לובשיץ שליט"א ותודתי נתונה לו בזאת.

112 יז ע"ב מועתק מרש"י שם.

113 מט ע"ב, נא ע"א, נב ע"ב, פו ע"א.

114 בדף יט ע"א ד"ה מודה כתבו 'פירש הקונטרס במקום אחר' וליתא ברש"י שבידינו ואולי הכונה לאיזה תשובה שלא הגיעה לידינו אבל יותר נראה שכוונתם לרשב"ם ב"ב ע' ע"א ד"ה אין ואף שבשנאן כאן איתא רש"י הרי לא הזכיר היכן מיקומו המדוייק וע"כ שהעתיקו מן הזכרון ונתחלף לו רשב"ם ברש"י כמו שקרה לרבים וגם טובים. ראה מאמרי: 'פירושי רש"י ובית מדרשו למסכת נדרים', ירושתנו ד (תש"ע) עמ' רמז הע' 339.

115 ג ע"ב והוא ר"י בר מרדכי כמו במקבילה בתוס' ישנים יומא; ח ע"א והוא ר"י בר מאיר כמוכח בתוס' ותוס' רא"ש עירובין ד ע"א; יב ע"א והוא ר"י בר מאיר כמוכח בתוס' רא"ש שם.

116 נד ע"ב: "שאל ר"י את רבינו אליהו".

117 וכן בדף ד ע"א "ה"ר יוסף".

118 התיקון ע"פ תוס' רא"ש. ונזכר עוד בתוס' רא"ש ע' ע"א.

עזרא (מ ע"א), הר"ר שלמה מורדו¹¹⁹ (כד ע"ב) ר"י מדנפיר (כא ע"ב), הר"ר יצחק בר ברוך, ר' אלעזר משנזא (נח ע"ב), מורי הר"י יחיאל (פו ע"א), מורי הר"ם (מז ע"א), יש מפרשים (הרבה). במקום אחד הכוונה לרשב"ם¹²⁰, יש מוחקין (מב ע"א), אית ספרים דגרסי (יח ע"א), אית דגרסי. כמה פעמים מצאנו פסקי הלכה בתוס'¹²¹. הערות: א. אורבך (עמ' 625-629) כתב שהתוס' טוך לכתובות "נשארו רק במהדורתן הראשונה וניכרים בהם סימני האיסוף והליקוט וחוסר העיבוד" ועיקר ראיותיו מהדיבורים שבדפים יג-יד פז-פח¹²², ולא ידע שדפים אלו אינם אלא תוספות שאנץ וכמו שהוכחנו. ב. כבר נזכר לעיל שתוס' טוך מיוסד על התוס' שאנץ. ולפיכך כשנתקל הלומד בספיקות או במח' אחרונים בהבנת דברי התוס', מומלץ מאוד לעיין בתוס' שאנץ¹²³, וכן אפשר להעזר בתוס' הרא"ש שאף הוא מיוסד על תוס' שאנץ. ג. בשו"ת מהר"י מינץ סימן ה', הראה סתירה בין תוס' ס, ב ד"ה והלכתא לתוס' יבמות מב, א ד"ה מיד, כתב: "אמנם על השינויים מהתוס' אין לתמוה כל כך דהתוס' מיבמות והתוס' מכתובות אפשר דלאו חד גאון תיקנום" אולם באמת שניהם תוס' טוך¹²⁴. ד. המהר"ק שורש נב קורא לתוס' טוך "תוס' טוך¹²⁵ שלנו" ובתרומת הדשן סימן יט: "מימי תוספות שאנץ שקצרו מהר"א מטוך אנו שותים", ולכך לא פלא שהם נבחרו על ידי המדפיסים.

ז. גליון תוס' לר' אליעזר מטוך (כנ"ל).

זיהוי המחבר: רב"א בשיטמ"ק (לא, ב ד"ה עוד כתוב, אות כז) כתב וז"ל: "ודע שהגליונות של תוס' הם מלשון הר"ר אליעזר מטוך מחבר התוס' ולכן אתה המעיין הפוך בהם והפוך בהם ותמצאם בטוב טעם ודעת"¹²⁶; הקונטרסין בשיטמ"ק (דף ט עמוד ב ד"ה ובקונטרסין כתוב): "תימה מה חילוק יש בין זה הגיליון ובין הגיליון הראשון כי הר"ר אליעזר עשה שניהם" ולגוף קושייתם עיין בהערה¹²⁷; בתו"י כה, ב אות ג': 'והתירון שבפנים מצאתי' ומשמע שמחבר

119 בשאנץ מורדוס.

120 ל ע"א והוא ברשב"ם ב ע"ב קמד ע"ב. גם בדף ב ע"ב בתוס' שאנץ ותוס' רא"ש איתא "י"מ" ובתוס' טוך הוא בשם רשב"ם.

121 ג ע"א ד"ה איכא, ד"ה ד"ה אכל מז ע"ב ד"ה כתב המתחיל בעמ' א, עט ע"א ד"ה עשאום, פד ע"ב ד"ה והוא. פא ע"ב ד"ה האמר

122 ראה שם הע' 27, לב עמ' 626 כתב בזה"ל: "אבל יש שלא שינו מלשון המקור כגון פח, א ד"ה ועוד".

123 וראה דוגמא נפלאה בנספח למאמר זה.

124 ראה מה שכתבתי ב'רשימת ספרי הראשונים למסכת יבמות' שבסוף ספרי רינת אהרן – יבמות וקידושין, ב"ב תשע"ה, עמ' 118.

125 בחלק מן הדפוסים 'טור' בט"ס.

126 וגם בדף ט, ב ד"ה וכן כתב רב"א "עוד תירץ הר"ר אליעזר בגליונותיו" וע"ע בדף מז, א ד"ה עוד תירץ. וע"ע להלן ב'הערות'. והחיד"א בפתח עינים גיטין ה, ב ד"ה ג' עבירות כתב "וידוע דהגיליון רב גובריה אמרו הר"א מטוך אשר ממנו הם התוס' שבידינו שקצרו מתוס' שאנץ".

127 אעתיק כאן מה שכתבתי בספרי רינת אהרן שם: בתוס' ישנים אות א, הועתקו כאן שני גליונות תוס' ולכאורה שניהם אותו עיקרון של תירוף, וכבר בשיטמ"ק - שהעתיק שני גליונות אלו (בשינוי הסדר) - מביא

הגליונות והפנים אחד הוא; בתוס' אלפס זוסלין נהא יש דיבור החתום 'תוס' וגליון של הרב מטוך; בהגהות אשרי פ"ב סימן ל, העתיק תוס' כז, ב ד"ה במסיחה עם הוספת התו"י שבסוגריים, וחתם "מפרישת (מהרי"ח) [מהר"א]".^{128, 129} מהות החיבור: רב"א בשיטמ"ק חולין¹³⁰ כתב: "ודע שהגליונות הם מהר"א מטוך ז"ל, שקיצר לשון תוספת שאנן וייפה לשונם, וכשהיה כותב שום דבר מסברתו לא היה כותבו בפנים אלא בגליון מרוב ענוותנותו וחסידותו". עכ"ל¹³¹. אך במכילתין מצינו הרבה שכתוב בגליונות את הנכתב בתוס' שאנן¹³², וכנראה גם רב"א מודה שלא כל הגליונות אינם מתוס' שאנן אלא רק שבתוספות טוך בפנים אין הוספות מדעתו. ר' אליעזר מטוך הלך בזה בעקבות דודו שבספרו 'פסקי מהרי"ח' קבע בפנים את תמצית פסקי התוס' שאנן ובגליונות את חידושו, וכמ"ש במק"א¹³³. היקף החיבור: 50 ציטוטים בשיטמ"ק [בעיקר בפרקים א' (עד דף ט, ועד בכלל)¹³⁴, ג' (דפים כט-לב)¹³⁵, בשיטמ"ק מהדרת מצגר ומוסד ה"ק ועוד והדר נדפס השיטמ"ק לדפים לא- לב, החסרים בדפוסים המצויים, ויש שם עוד 6 ציטוטי 'גליון תוספות'), ד' (עד דף מז, א ועד בכלל) ושני ציטוטים

שבקונטרסין כתוב וז"ל תימה מה חילוק יש בין זה הגי' ובין הגי' הראשון כי ה"ר אליעזר [מטוך] עשה שניהם וכו' עכ"ל.

אמנם בתוס' ישנים בדפוס ראשון אמסטרדם תע"ו בסוף הגי' הראשון כתוב בזה"ל: "ושוב מצאתי כמו שכתבתי, בגי' של מעלה, ואני לא כתבתי לפי שהיה מטושטש בהעתק" ואח"כ מתחיל גליון חדש מאי לאו דקטעין טעות פתח פתוח. דבטענת דמים וכו' כלפינו ובסוף חתום "מצאתי בתוס' הרשב"א" ומבואר שכותב אחר כתב גליון זה והעיד ששוב מצא כן בגי' של מעלה (היינו הגי' שהעתיק בסמוך וגם לפני השיטמ"ק והקונטרסין היה סדר הגליונות הפוך) ומתחילה לא כתבו כי היה מטושטש (וכנראה הכותב ידע את תוכן הגי' וכתבו בע"פ) והמדפיסים המאוחרים השמיטו שורה זו כי לא ראו בה צורך כ"כ (וגם בדפוס טלמן תש"ע, שלטענתם החזירו נוסח תו"י דפו"ר לא מצאו לנכון כאן להחזיר הנוסח הישן) וכן בהעתקים שלפני רב"א והקונטרסין השמיטו משפט זה ולכן התקשו שהוא כפול וק"ל. ע"כ לשוני שם.

128 זה שיבוש קבוע בהגהות אשרי ראה מה שכתבתי במבוא לפסקי מהרי"ח ב"ק עמ' לח.

129 ועיין ראיות נוספות לקמן הע' 143 ו-145.

130 מהדרות אופק עמ' תרעב.

131 ומתחילה כתב רב"א בכת"ק שם: "הגליונות הם מאנשים גדולים שהיו אחרי בעלי התוספות" ואח"כ מחק וכתב כמו שהועתק למעלה, וכמ"ש גם בכתובות כמובא לעיל [ומכאן שהשיטמ"ק חולין קדם לכתובות, ובאמת בדף לג סוע"ב ציין למש"כ בחולין]. וכמהדו"ק כאן כתב רב"א בשער השיטמ"ק ב"מ (אמסטרדם תפ"א, שתוכנו מעיד שנכתב ע"י רב"א עצמו): "חידושים יפים מרבנים קדמונים ונמצאו בגליון של תוספות ונקראו בשם גליון תוספות".

132 כגון: תו"י ט, ב אות ב; יא, א אות א; יב, א אות א; יג, א אות א; טו, ב סוד"ה להחזיר [שהוא גליון עיין הע' 140]; טז, א אות א; כט, ב ריש וסוף ד"ה חילולין; ל, א אות ג; לב, א אות א. וראה לעיל הע' 75 אות ו.

133 אהרן גבאי, 'פסקי מהרי"ח' פרק קמא דכתובות, 'ירושתינו ט (תשע"ו), עמ' לט-מ.

134 גם הציטוט מתוס' כתיבת יד בשיטמ"ק דף ב, א ד"ה ובתוס' ז"ל אות מב, הוא כנראה גליון שנכנס לפנים כתב היד שהיה לפני רב"א.

135 אבל לא לכל הפרק, וכמ"ש להדיא בדף לה עמוד ב אות יג ד"ה עוד כתוב בקונטרסין: "ולפי שלא נמצאו בידי הגליונות עצמן לא הבנתי דברי הקונטרסין כדי לפרשם או להשיב עליהם" [ונמצאים אצלנו בתו"י שם אות ב], ועיין שם אות כז כח, וכן בדף לח, א ד"ה מ"ש: "מה שכתוב בגליון תוס' [שהביאו הקונטרסין שם] לא הבנתי לפי שהגליון לא הגיע לידי".

בפרק ח' (פא,ב,פב,ב); הרבה ציטוטים בהגהות רב"א כתי"ל¹³⁶; עשרות קטעים (מדרף ט,ב, ואילך) שנדפסו בשם 'תוספות ישנים' חלקם בגליון וחלקם בתוך התוס' בסוגריים מרובעות¹³⁷, ומקורם במהדורת אמסטרדם תע"ו בתחילת המסכת¹³⁸ "חידושים שמצאתי בכתב יד ישן בגליון תוספות ישנים" והם הגליון תוספות' כדמוכח מהשוואה לשיטמ"ק ועוד¹³⁹; כמה קטעים נכנסו לתוס' הנדפסים ללא ציון¹⁴⁰. הובא: ריטב"א¹⁴¹, תרומת הדשן¹⁴², שו"ת מהר"ח אור זרוע¹⁴³, הגהות אשרי¹⁴⁴, מרדכי הגדול¹⁴⁵, תוס' אלפס זוסלין¹⁴⁶, קונטרסין בשיטמ"ק¹⁴⁷, תוספות

- 136 המכונה 'הגהות ישנות- חושבי שמו' לחכמי פליף. לוס אנג'לס ספריית האוניברסיטה 779 ס' 32344.
 137 ובדרף יד,א הגליון על תוד"ה אלמנת "וגם על חלל עצמו אין שייך לשון דימוע" חתום בדפון"ר תוי".
 138 ובוזה תבין לשון הפני" בדף ט,ב ד"ה אי: "שוב הראו לי שכ"כ תוס' ישנים בתחילת המסכת", ושם ט,א ד"ה בא"ד "אמנם בתוס' ישנים שדפסו מקרוב בש"ס דפוס פפד"מ [שהעתיקו מאמסטרדם] נדפס בתחילת המסכתא ראיתי שכתבו". והחיד"א בפתח עינים דף מ,א "בדפוס פפד"מ יש דיבור תוס' מתוס' ישנים".
 139 כגון: דף ט,ב אות א, ובשיטמ"ק שם וכן בקונטרסין שם בשם גליון (רק שאצלם היה סדר הדיבורים הפוך). שם אות ב, כ"ה בשם הגליון בקונטרסין בשיטמ"ק (ובשיטמ"ק הביא כן בשם גליון על דף ט,א ועיין בספרי רינת אהרן שם). שם אות ג, כ"ה במהרש"ל בשם גליון תוס'.
 140 כגון: ט,ב תוד"ה להחזיר מתיבות 'ואפילו לשמואל' הוא גי' כעדות התרומת הדשן סי' שיד; שם ד"ה ומודה מתיבות 'ולכך משיב' הוא גי' כמ"ש השיטמ"ק; יח,ב ד"ה אין תיבות: "ועוד דבשני - בעו שתקי" ושם ד"ה מחמת: "ועוד דבשני - כדפירישית" הם גיליונות כעדות השיטמ"ק והקונטרסין; כט,א ד"ה ועל אשת "דאי לעצמה- תקשי סיפא" הוא גי' כעדות השיטמ"ק והקונטרסין [וכן הסיק בורע יצחק ע"ש ועיין במבוא לתוס' גורניש הארוכים כתובות (טרם נדפס) שלפניו היו הקונטרסין והוא השיטה שהזכיר שם. גם בתוס' סנהדרין עג,ב ליתא משפט זה, ועיין מהרש"א שנדחק בנוסח שלפנינו]; לה,ב סוד"ה הממאנת "ועוד דפיתוי ואונס לאו לשם קידושין הוא" הוא גי' כעדות השיטמ"ק את לט, ושייך לסוף הדיבור כמ"ש בהגהות רב"א; מה,ב סוד"ה רבי יהודה מ'וא"ת לר' יהודה' עד הסוף הוא גי' כמ"ש שיטמ"ק ובשיטה ישנה באהל אברהם; נא,א סוד"ה מני מ'וא"ת ומנא' עד הסוף הוא גי' כמ"ש בהגהות רב"א ובשיטה ישנה באהל אברהם; נו,א סוד"ה הרי מתיבות 'אי נמי שאני' הוא גי' כמ"ש בהגהות רב"א; ואפשר גם ש'ומורי ה"ר יחיאל' בדף פו,א ד"ה לאשה הוא גי' כי בלא המוסגר בסוגריים מהתו"י בהמשך שם אין לו מובן [נראה עוד להלן הע' 167], וכן אפשר ששם ד"ה אמר 'וי"מ דאתולה' הוא גי'; וע"ע לעיל הע' 134.
 141 דף ז עמוד ב: "ועוד אמרו בתוספות הראשונות שיום שבאו פנים חדשות אפילו באו בלילה מברכין לילה ויום אף על פי שאינם שם עמהם, שפנים חדשות שבאו בלילה עשו כל היום והוא כיום הראשון שמברכין לילה ויום כראמינון לקמן יומא קמא בריך כולהו, ובתוספות האחרונות כתבו בהיפך כי אף על פי שבאו בלילה אינם פנים חדשות אלא לאותה סעודה בלבד ואף על פי שלא הלכו להם, וכ"ז בשיטמ"ק שם אות לו בשם גי' "נראה למהר"ר אליעזר וכו' דעל פנים חדשות מברך ז' כל היום ושוב מצאתי וכו' דלא מבעיא אם התחילו ביום דמברך ז' אלא אפי' התחילו בלילה מברך ז' ולא למחר וכו'".
 142 שו"ת סי' שיד (=דף ט,ב ד"ה להחזיר ואצלנו בפנים התוס'), פסקים וכתבים סי' רכט (= תו"י דף טז,א אות ב), שם סי' כה, ובקצרה בשו"ת סי' ריט סוד"ה אמנם (=דף ג,ב תוד"ה ולדרוש ואינו בשיטמ"ק, אך ישנו בהגהות רב"א), שם סי' רכו (=דף כט,א ד"ה אלו והובא בשיטמ"ק שם).
 143 סי' סט: "ומה"ר אליעזר זצ"ל כתב בשם האלפסי זצ"ל דלא קנסינן לדידה מה שהביאה עמה וכ"כ בשם מהר"ם ", והוא בתוס' ישנים סג,ב אות א .
 144 עיין לעיל 'זיהוי המחבר', וגם בפרק ב סי' לב: "מהר"א בשם הרב יונה" והוא בתו"י כח,א אות א (וחסר שם החתימה 'הרב יונה'), ובמשך שם איתא 'אבל בתוס' כתבו' ומזה נראה שהתוס' אינו ממהר"א, אך בדפון"ר הנוסח כהוגן 'אבל בתוס' כתב'.

גורניש הארוכים¹⁴⁸, שיטה ישנה שבאהל אברהם¹⁴⁹, מהרש"ל¹⁵⁰, אוצר שיטות לחכמי סלונקי¹⁵¹. מן החכמים שמביא: רב אלפס¹⁵², ר"ת¹⁵³, ר"י¹⁵⁴, ריצב"א¹⁵⁵, רמב"ם¹⁵⁶, תוספי הרשב"א¹⁵⁷, ראבי"ה¹⁵⁸, מהר"ם¹⁵⁹ [מרוטנבורג]¹⁶⁰, ה"ר שמואל¹⁶¹, ה"ר ידידיה מנירינבורק¹⁶², מהר"ר משה פולק¹⁶³, ה"ר יונה¹⁶⁴, מהר"ר אברהם¹⁶⁵, ה"ר עזרא¹⁶⁶, מורי הר"ר יחיאל¹⁶⁷, מורי

145 כת"י אוכספורד 678 דף 147ב בשם תוס', והוא הגי' שבשיטמ"ק ד,א אות טו; שם 148ב "מצא ה"ר אלעזר מטוך מוגה" והוא הגי' שבשיטמ"ק ז,ב אות לו 'ושוב מצאתי וכו'.

146 כגון ברך ה,א בדפי הגמ' ד"ה יומא קמא (בכתב יד לונדון 475 העמוד החמישי מתחילת המסכת) חתום "גליון בתוספות" והוא בגליון תוספות המובא בשיטמ"ק ז,ב אות לו, וברך נה,א ד"ה כתובו וחתמו חתום "תוס' וגליון של הרב מטוך" וכ"ה בתוס' הנדפס ובתורי" [שהוא גליון תוס'] שם. וברך סג,ב ד"ה אבל אמרה מאיס חתום "תוס' והג"ה מטוך" והוא בתוס' הנדפס שם ד"ה ואינהו ובתורי" שם. ויתכן שיש עוד הבאות מגליון תוספות בשאר החלקים החסרים בכת"י לונדון 475 שלפני.

147 הרבה פעמים, ומפלפלים הרבה בדבריו.

148 תוספות גורניש הארוכים ריש כתובות (לשעבר אוסף ציריך וולמן 1, כיום סה"ל ירושלים פ' 2814). אני מקווה להדפיסם בס

149 דף ו,ב ד"ה גמ' אמר וישונו מגומגם עיי"ש; דף יט,ב "במקצת תוספות תירץ כן בגליון" וכ"ה בתורי" שם (אלא ששכחו בדפוסים לציין שהוא מתורי" ולכן בש"ס עזו והדר הובא בשם המסורת הש"ס בהגו"צ אות ו); לו,א תוד"ה החרשת וכ"ה בתורי" שם אות ג; דף לח,א תוד"ה אבל והוא בתורי" שם אות א; דף מה, ב ד"ה תוס' שם ועוד עיי"ש; דף נא,א תוד"ה מני עיי"ש; דף עג,א תוד"ה בהדיא הביא תוספת בשם 'מקצת תוספות';

150 עיין לעיל הע' 139.

151 דף כ,א ד"ה תוס'; שם דף ב,א עמ' קיד-קטז הביא גליון תוס' אחד המחולק אצלו לשלש, ושייך לתוד"ה שאם וז"ל: "אין להקשות לאביי דקאמר אף אנן נמי תנינא אדרבה תיקשי ליה דמאי קמ"ל ר' אלעזר תנינא כדפריך התם (ט,ב) ממשנה אחריתא, דשפיר ידע אביי דאיכא למידחי ולאוקמי מתני' בטענת דמים, אלא דמשמע ליה טפי לאוקמי בלענת פתח פתוח". עכ"ל. ובשיטמ"ק (ט,ב אות כג) הקשה כן מדעתו ומוכח שלא היה לפניו גליון זה.

152 תורי" פו,א סוד"ה לאשה.

153 תורי" לב,א סוף ד"ה אלמא. ועוד.

154 שיטמ"ק ו,ב פב,ב; תורי" מג,א תוד"ה רבי.

155 שיטמ"ק מג,א [וכ"ה בתורי" מג,ב תוד"ה שפצעה; תורי" פו,א סוד"ה לאשה.

156 תורי" פו,א סוד"ה לאשה.

157 שיטמ"ק ב,ב ד"ה עוד כתב בגליון (ואינו בתוס' שאנץ הנדפס); ט,ב בשיטמ"ק ותורי" (וכ"ה בתוס' שאנץ לפנינו).

158 תורי" יז,א תוד"ה ת"ר.

159 תורי" טו,ב תוד"ה לא; שם ל,א אות א (וכ"ה בשיטמ"ק); לו,ב תוד"ה יכול; מב,ב תוד"ה תשלומי.

160 המהר"ם המובא ברך טו,ב, זהה לתוס' יומא (פה,א ד"ה לא) שכירוע הם למהר"ם מרוטנבורג.

161 שיטמ"ק מא,א.

162 תורי" מז,א אות ב.

163 שיטמ"ק ה,א.

164 ראה הע' 144.

165 שיטמ"ק ה,א.

166 דף מ,א תורי" תוד"ה אי, אבל בגליון תוס' יבמות (שיטת הקדמונים, מהדורת בלוי עמ' רעא) ה,ב ד"ה ניגמר הובא אותה קושיה בשם 'מהר"ם מרוטנבורק' וצ"ע.

הרב אביגדור¹⁶⁸. הערות: א. הגיליונות שבשיטמ"ק עברו עריכת תלמידים ובכל מקום שכתב ר"א מטוך לשון אישית 'ולי נראה' כתבו הם 'נראה למהר"ר אליעזר'¹⁶⁹, וכיוצא בגיליון תוספות במסכת יבמות¹⁷⁰. ותופעה זו יש בספר המרדכי שבנוסח המחבר תמיד 'ולי הדיוט נראה' ובנוסח אוסטרייך וריינוס 'ולהר"ר מרדכי נראה'¹⁷¹. ב. הגיליון בדף מ,א תו"י תוד"ה אי, מקביל לגיליון תוס' יבמות (שיטת הקדמונים, מהדורת בלוי עמ' רעא) ה,ב ד"ה ניגמר, וגם שם "ולי נראה".

ח. תוספות אנונימי (צרפת? מאה יג-יד).

מהות החיבור: עיבוד קל מאוד של תוס' שאנץ, עם הוספת קטעים חדשים¹⁷². היקף החיבור: לא ידוע, בידינו שרידים ובהם י"ב דיבורים השייכים לדפים עט,א, פד,ב-פו,א, צד,א-צז,א. נדפס: קטעים מחיבור זה הועתקו שלא ברצף בתוך קובץ תשובות מהר"ם דפוס פראג שס"ח¹⁷³, וזוהו ע"י ש' עמנואל¹⁷⁴. מן החכמים שמביא: נזכרים כאן: ר"ח¹⁷⁵, ר"ם¹⁷⁶ ור"ת¹⁷⁷,

167 דף פו,א ד"ה לאשה שלדעתי הוא גי' כמשנ"ת לעיל הע' 140, וכן נזכר בגיליון תוס' טוך קידושין לז,ב ד"ה ממחרת [ונדפס בתוך ספר 'תוספות רבינו שמואל ב"ר יצחק' מהדורת מ"י בלוי, נוי יורק תשל"ל עמ' קד, ותוס' זה מדף יט,ב הוא תוס' טוך. ראה מה שכתבתי במאמרי: 'קטעים מתוספות שאנץ קידושין', ירושתינו, ו תשעב, עמ' לז] וכן נזכר בתוס' לערבי פסחים [שהם תוס' טוך כמו שהוכיח במאמר הנ"ל עמ' טז הע' 6. וכן מוכח מהגהות מרדכי לפרק ערבי פסחים (=מרדכי הגדול) שהדפיס רש"א שטרן צפונות ג' עמ' יז שציטט התוס' הנדפס בחתימה 'טוך'] ק,ב,ב ד"ה מניחו ושם קה,ב ד"ה שמא: 'מורי ה"ר יחיאל'.

168 תו"י סג,ב אות א.

169 שיטמ"ק ז,ב "נראה למהר"ר אליעזר"; שם ט,ב "וה"ר אליעזר מטוך ז"ל פ"י"; שם ל,א "ומהר"ר אליעזר אומר דיש ליישב פ"ה" ואצלנו בתו"י אות ב "ול"נ לתרץ דע"כ" נובתו"י דפו"ר "נ"ל ליישב פ"י הקונטרס דע"כ". ואפשר שגם תלמידים אלו העבירו את הגליון שבתו"י ט,ב אות ב לך פ,ט,א בשיטמ"ק וכמ"ש ברנית אהרן שם. ורק בדף ד,א נשאר בשיטמ"ק הלשון האישית 'תימא לי'. אגב הלשון "לכך נ"ל דרב איירי בפנייה דווקא וה"פ" בתו"י דף יג,א היא תיקון מאוחר על פי התוס' רא"ש בשיטמ"ק אבל בדפו"ר "וי"ל דה"פ", וגם בתוס' רא"ש צ"ל נר' כי תירוצ זה מופיע כבר בתוס' שאנץ.

170 שבגליון תוספות (שיטת הקדמונים, מהדורת בלוי עמ' רעג) יא,א ד"ה מתיב: 'ומכח זה נראה לי', ובשיטמ"ק כתי"י (המובא בהע' 35 שם) "ומכח זה נראה לרבי אליעזר מטוך ז"ל".

171 על תופעה זו ראה מאמרי 'מגוף ראשון לגוף שלישי: פרק בתרבות הכתיבה באשכנז בימי הביניים', תרביץ, פא (תשע"ג), עמ' 431-457 (הע' מכובדי ד"ר שמחה עמנואל). שם הביא יותר מעשרה חיבורים אשכנזיים שנעשה בהם עיבוד זה, ויש להוסיף הגהות מיימונת דפוס קושטא לעומת שאר דפוסים, ובהו גם נסתלקה התחבטותי במאמרי 'קטעים מתוספות שאנץ למסכת קידושין', ירושתינו, ו (תשע"ב), עמ' נח הע' 79.

172 סימנים: פ כג כד קכה קכו קרוב סי' רפב הם העתקה כמעט לשונית של תוס' שאנץ וכמותם הקטעים הראשונים בסימנים: רסב רפא. סימנים קכט ורפ לקוחים מ"ח, ו סי' קכ"ח והקטעים האחרונים בסימנים רסב רפא ותחילת סי' רפב הוא הוספת המחבר. ראה על כך בהערה הבאה.

173 פירוט לפי סדר המסכת, בצירוף מקבילות לתוס' שבידנו: סי' פ = עט,א, תוס' שאנץ עמ' רט-רכ ד"ה עשאום, ותוס' שלנו שם ותוס' רא"ש ד"ה כנכסים; סי' קכג = פה,א, תוס' שאנץ עמ' רלט ד"ה דא"ל, ותוס' שלנו פד,ב ד"ה לתקוני, ותוס' רא"ש פה,א ד"ה לחקור, על סדר הדיבורים ראה הע' הבאה; סי' קכד = דף פד,ב, תוס' שאנץ עמ' רמא-רמה ד"ה לעיל וד"ה ואמר, ותוס' שלנו שם; סי' קכה = פה,א, תוס' שאנץ עמ' רמב ד"ה מרענא, ותוס' שלנו ותוס' רא"ש שם; סי' קכו = פה,ב, תוס' שאנץ עמ' רמג-רמד ד"ה שודא, ותוס' שלנו שם

אך מקורם בתוס' שאנץ על אתר. פעם אחת כתב "ואין נראה לי"¹⁷⁸.

ט. תוספות אלפס לר"מ מלונדריש (ר' משה ב"ר יום טוב מלונדריש, אנגליה, מאה יב-יג¹⁷⁹). זיהוי המחבר: על יחסו החיבור לר"מ מלונדריש קמו עוררין אך ר' יעקב פוקס¹⁸⁰ הוכיח שכל הקטעים החתומים "משה" הם ודאי מר"מ מלונדריש וכן רוב הקטעים הסתמיים ובפרט תשובות בעלי התוספות הקדמונים. אך מצינו בשאר מסכתות שנכנסו קצת הוספות מספר התרומה והסמ"ג, וא"כ יתכן שגם במסכת דידן יש תוספות מאוחרות. מהות החיבור: 19 קטעים¹⁸¹ מועתקים מהתוס' שאנץ בעיבוד קל, 8 קטעים¹⁸² הם ציטוטים מהירושלאמי בתוספת

ותוס' רא"ש; סי' קכח = פה,ב, אינו בקבצי התוס' שבידנו (תוס' שאנץ, תוס' רא"ש, תוס' שלנו), חזרת כ"ת הנזכרת שם כתובה בתוס' שאנץ ותוס' רא"ש; סי' קכט = פו,א, (ולא כמו שציין עמנואל פו,ב) והוא לקוח מפירוש ר"ח על אתר ראה: ש' עמנואל, תשובות מהר"ם מרוטנבורג דפוס פראג, תרביץ נו (תשמ"ח) עמ' 568, וכן נזכר בקצרה בתוס' רא"ש סוד"ה לבע"ח; סי' רסב = פו,א, חלקו הראשון של הקטע (עד "הלכך לא ימנע בשביל כך מלהלות לו וליכא נעילת דל"ת) לקוח מתוס' שאנץ עמ' רמו ד"ה מאי (ונמצא גם בתוס' שלנו ד"ה לאשה ותוס' רא"ש ד"ה לבע"ח), הקטע השני ("וכדאמרין בר"פ הנזקין" עד אחר תקנת הגאונים יהיבין לבע"ח ברישא) מקביל בתוכן לתוס' שלנו ד"ה לאשה "ומורי ה"ר יחיאל השיב למורי הרב בשם ר"י" (וזהו ר"י"ן הנזכר בתשובות מהר"ם שם), כנראה כל הקטע הזה בתוס' שלנו הוא התחלת גליון התוס' שנדפס שם בסוף הדיבור בסוגריים מרובעות כי קטע זה אינו מובן בלא תוספת הגליון, ומשם ואילך הכל חדש ונכתב שם "ואין נ"ל מכאן ראייה"; סי' רפ = צד,א, ובו תמצית הסוגיא כעין סגנון ר"ח, ואין שם שום תוספת על הגמ' ולכן תמוה למה העתיקו התוס' וצ"ע; סי' רפא = צד,ב, החלק הראשון מקביל לתוס' שבגמ' שהוא תוס' שאנץ ד"ה אימיה (ושם "ולי נראה" הוא ט"ס וצ"ל "ולרבי ונראה" כמו בתוס' שאנץ כתי" קמברגי [=מהדורת ליס עמ' רעא], והוא ר"י הזקן וכ"ה בשמו בתוס' ב"ב לה,ב ד"ה שודא, ושגיא זה נופלה גם בתוס' שבתשובת מהר"ם זו וצ"ל שם "ולר"י נראה" במקום "ולי נראה") ונמצא גם בתוס' הרא"ש ד"ה דין שודא, החלק השני (ור"ת פירש") מקביל לתוס' ב"ב הנ"ל; סי' רפב = צז,א, מקביל לתוס' שבגמ' שהוא תוס' שאנץ ד"ה ותוס' רא"ש זבין שם, וההתחלה "פי וכו' הוי קיימא" היא כנראה הוספת בעל התוס' שלנו אך יתכן שהיא הוספת מעתיק הקובץ שנועדה להבהרת רקע הסוגיא. (סימנים מז-מח בקובץ זה הם מתורתו של מהר"ם, ראה עמנואל [בהע' הבאה] הע' 121).

174 שבירי לוחות, ירושלים תשס"ז, עמ' 38-39. וכל פרק זה מבוסס על דבריו בתוספת נופך. וראה שם שכל הקטעים מועתקים לפי סדר המסכת ומה שסי' ככד ששייך לר"ח פד,ב נמצא אחר סי' ככג ששייך לר"ח פה,א, הוא משום שהתוס' שאנץ פירשו לפי סדר זה (ובראש הדיבור כתב שם 'לעיל') וכ"ה גם בתוס' שלנו בדפוסים הירושונים (שונצינו ונציא) שהדיבורים 'מיגו' ו'לתקוני' השייכים לר"ח פה,א באים קודם לדיבוריו 'את תופס' ו'אמר רבי יוחנן' (ותוקן בדפוסים המאוחרים).

175 סימנים: פ, קכה, רסב, רפא.

176 סימנים: קכג (ואצלנו בתוס' שאנץ חסר החתימה 'מ"ר'), רסב ('ר"י'ן' = רבינו יצחק), רפב.

177 סימנים: פ, קכה, קכח, רפא, רפב.

178 סי' רסב, אבל 'ולי נראה' שב סי' רפא הוא ט"ס וצ"ל "ולר"י נראה" ראה לעיל הע' 173.

179 שאל את ר"י הזקן (עץ חים לונדון ח"א עמ' שמא מצאתי כתוב שהשיב ה"ר יצחק ב"ר שלמה לה"ר משה ב"ר יו"ט ובסמ"ג [לאוין קמ"ב קמ"ד] כתוב שכן השיב רבינו יצחק ב"ר שמואל, והוא ר"י הזקן) שנפטר בסיום המאה הי"ב.

180 יעקב פוקס, 'כתב יד מנוסח 30 ותרומתו', תרביץ, כרך עט חוברת ג (תשע"א), עמ' 412-389.

181 יב,ב (בתוס' שאנץ מהדורת ליס שם ד"ה והלה), יז,א (שם ד"ה מבטלין וד"ה להוצאת יז,ב ד"ה אבל), יט,א

חיבות קישור וביאור, 3 קטעים¹⁸³ מועתקים מרש"י וכנראה אינם מקוריים, שני קטעים¹⁸⁴ חתומים "רבינו שמשון" והם לקוחים מתשובותיו¹⁸⁵, קטע אחד מתשובת ר"ת¹⁸⁶, קטע אחד מתשובת ר"י הזקן¹⁸⁷, קטע אחד מתשובת הריצב"א¹⁸⁸, קטע אחד מתוס' הריצב"א¹⁸⁹, וקטע אחד¹⁹⁰ הוא חידוש של רבינו וכנראה לשם שייכת חתימת "משה" שבסוף הדיבור הקודם¹⁹¹. היקף החיבור: כל המסכת (37 קטעים). נדפס: ע"י רמ"י בלוי¹⁹², ע"פ גליונות ברי"ף כתי"י פאריז 314¹⁹³. אולם בפרק ראשון מלבד הגליונות של התוס' ר"מ מלונדיש נוספו בכתיבה אחרת¹⁹⁴ שמונה קטעים מתוס' אלפס לר"י זוסלין¹⁹⁵ ובפרק שני יש שני דיבורים גדולים¹⁹⁶

(שם ד"ה וכוון), כא, ב, (כב, א ד"ה במוחב), נד, ב, (שם ד"ה אע"פ), סה, ב, (שם ד"ה אבל), עא, א, (שם ד"ה אבל), עב, (שם ד"ה באומר), עט, א, (שם ד"ה עשאום), פה, ב, ד"ה ועוד (שם ד"ה ועוד), שם ד"ה הא (שם ד"ה המוכר), שם ד"ה קריבתי (פוא, ד"ה תיזיל, חוץ ממה שהוסיף ר"מ מלונדריש בסוף הדיבור 'ורבינו משה כתב שיתחייב לשלם ככל הכתוב בשטר') צ, א, (שם ד"ה לא, ותיבות "אי נמי" שם הם ט"ס וכן מוכח בתוס' הרא"ש), צא, א, (צא, ב ד"ה כך), צו, א ד"ה דאמר (שם ד"ה אלמנה), צח, ב ד"ה אלמנה עד 'ויותר האריך' (שם וד"ה אלמנה), קב, א, (בתוס' שאנץ שבגמ' ד"ה אליבא), קב, ב, (קט, א, בתוספות שאנץ שבגמ' קט, א ד"ה תשב).
182 ב, א, כח, א, מה, ב, מט, ב, נב, ב, סה, ב, (2) צ, א, ד"ה א"ר.

183 צ, ב, (רש"י ד"ה שמע וד"ה כתוב), צא, ב, (רש"י ד"ה דובנה וד"ה בטובת וד"ה אל וד"ה אחריות), צב, א, (רש"י ד"ה כל). ומכיון שכל אלה באזור אחד הם וגם אין שום סיבה שיעתיק את רש"י בלא שום חידוש על כרחך שקטעים אלו אינם מהתוס' לונדריש, ומתחילה סברתי שהם חלק מפרוש רש"י שבכתב יד זה ובלוי הדפיסם בטעות כתוספות, אך בדקתי בכתב היד ושם כתוב בפירוש מעל דיבורים אלו "תוס", אולם יתכן שר"מ מלונדריש חיבר גם פירוש כעין פירוש רש"י - רי"ף והמעתיקים העתיקו רק את תוספותיו ובטעות החליפו עמודה אחת של הפירוש בעמודת תוספות, וכעין זה אירע בדורינו למר"ל תוספות אלפס זוסלין על נדרים שהדפיס עמודה אחת של פירוש בתור תוספות ראה: מאמרי, 'פירושי רש"י' ובית מדרשו למסכת נדרים, ירושתנו ד (תשע"ז), עמ' רכז; הנ"ל 'הוספות ותיקונים למאמרי פירושי רש"י' ובית מדרשו למסכת נדרים, ירושתנו ה (תשע"ה), עמ' ששה-שסו.

184 ז, ב, (זה לשון רבינו שמשון), נו, א, (ונראה לר"י וכו' 'מרבינו שמשון', אמנם בכתב יד המקור 'מרבינו שמעון' אך כנראה זה ט"ס).

185 ליפשיץ בסמוך להערה 176, התקשה שאינו נמצא בתוס' שאנץ. אולם לאור מה שגילינו בס"ד שכמעט כל הדיבורים הסתמיים מועתקים מתוס' שאנץ, א"כ ברור שבדיבורים אלו החתומים 'רבינו שמשון' אינם מתוספותיו אלא מתשובותיו, ואכן הם עוסקים בהלכה למעשה.

186 צח, ב ד"ה אלמנה ('השיב ר"ת', והוא בתשובותיו סי' נד אות ב).

187 צח, ב ד"ה מכרה ('פירש ר"י הלכה למעשה' ובהמשך שם 'ודומיא דהיא בכתובות' שמוכיח שזה בתשובה ולא מקובץ תוספות לכתובות).

188 ז, ב, 'ומצאתי לשון רבינו יצחק אחיו' [של רבינו שמשון].

189 כ, א, קטע שאינו בתוס' שאנץ ומובא בו ר"י בר אברהם שהוא ריצב"א, ולפיכך נראה שהוא קטע מתוס' הריצב"א.

190 מח, א.

191 כי בדיבור שלפני זה לא חידש רבינו כלום אלא רק העתיק ירושלמי והוסיף שכן פסק הרמב"ם. וראה שם בהערת בלוי וספר עץ חיים לונדון כעת אינו בידי.

192 התוספות שעל האלפס, בתוך: שיטת הקדמונים, קידושין, ניו יורק תשל"ל.

193 בכת"י מנטובה 30 המקביל לכתב יד זה חסר כל המסכת מלבד חצי דף וברף זה אין בו תוספות.

194 שני כתבים דומים מאוד זה לזה ורק עין מקצועית תבחין בשינוי, (באותיות א' וק' יש ביניהם הבדל בולט).

שנוספו ביד שלישית ואיני יודע מה מקורם¹⁹⁷, ובלוי הדפיס את שלושת סוגי הגליונות בלי הבחנה ביניהם¹⁹⁸. מן החכמים שמביא: גאונים¹⁹⁹, רבינו משה (רמב"ם)²⁰⁰. וראה עוד לעיל "מהות החיבור". הובא: בעץ חיים לונדון ח"ב עמ' רמז ועמ' רמז בסתמא, ובשו"ת מהרי"ק²⁰¹. הערות: בדף כ,א כתב רבינו "כתבתיו למעלה בסוף יבמות" ואינו בכת"י זה שם וע"כ שיש בכת"י זה השמטות המעתיק.

י. תוספות אלפס לר"י זוסלין (ר' ישראל ב"ר יואל זוסלין, אשכנז, מאה י"ד) זהות המחבר: ראה: א' חבצלת, תוספות אלפס: חיבור לא ידוע לחד מן קמאי, מוריה, יח (תשנ"ג) גליון יא-יב, עמ' צט-קב. מהות החיבור: כעין שיטה מקובצת על קטעי הגמ' כתובות שהביא הרי"ף. הספרים שמעתיקים (בעיבוד קל) הם: תוס' טו²⁰² וגליונותיו²⁰³ ומרדכי נוסח ריינוס²⁰⁴. ובסוף המסכת העתיק את תשובות מהר"ם מרוטנבורג למסכת כתובות המצויות בסוף המרדכי בכתבי היד של משפחת ריינוס. היקף החיבור: כל המסכת. נדפס: שמונה קטעים ממנו

תודה לר' יעקב פוקס נ"י שהעמדני על נקודה זו (ורמז לה בקצרה במאמרו [הנ"ל הע' 180] הע' 36) ועזר לי בבדיקת כתב היד.

195 והם הקטעים שבדפוס: ב,א ד"ה בתולה ג,א ד,א ה,ב ז,א ז,ב ד"ה בבית, האירוסין וכל אלו הדיבורים זהים אות באות לתוס' אלפס זוסלין (ואגב רובם חתומים "תוספות" כמו בתוס' זוסלין ובלוי השמיט חתימה זו). יש שם עוד דיבורים הלקוחים אף הם מתוס' אלפס זוסלין ולא נדפסו ע"י בלוי עקב היותם מחוקים ומטושטשים. כמו כן אותו סופר הוסיף גם קטעים ברי"ף שנמצאים רק בנוסחאות רי"ף - זוסלין (כגון הקטע "אמר רבא ולענין גיטין אינו כן בתחילת המסכת) והוסיף גם את פירושו רש"י על הרי"ף זוסלין שם על אתר.

196 יח,ב, יט,ב. ומוזכר בהם ריב"א וריב"ם.

197 ויתכן שמקורם היה בתוס' אלפס כת"י פריס 313 [שכיום חסר בו כתובות], כי מצאתי בריש קידושין קטע שישנו רק בכת"י פריס 314 ואינו במנטובה 30, ובכת"י פריס עצמו לא מצויין עליו 'תוספות' וגם הוא בכתובה שונה, ומקורו מכת"י פריס 313 [שהעתיקו מן התוס' טו, אך גם בפריס 313 וגם בפריס 314] [העתיקו מגוף הכת"י ובלוי הוסיף "והא בעינין קרא" מדעתו] הנוסח: "וא"ת מנלן דשוה כסף ככסף משיב גאולתו וכן גבי נזיקין" ואילו בטוך הלשון ארוך "וא"ת מנלן דשוה כסף ככסף דבעבר עברי ילפינן מרבוויא דשיב גאולתו וכן גבי נזיקין כסף ישיב לבעליו"ו].

198 ורק בעמוד שנ"ח הע' 19 על דיבור החתום "מרדכי ותוספות" בזה"ל: "דבור זה נכתב ביד אחרת ואינו מתוספות רבינו משה ב"ר יום טוב. עכ"ל וגם למעלה הסגירו בסוגריים מרובעות, וכן הקיף מסוגריים מרובעות את הקטע בדף כ,א ד"ה בתולה ודף ז,א ד"ה אתפסוה החתומים "תוספות" "מרדכי".

199 מח,א.

200 מה,ב פה,ב ד"ה קרובתיה.

201 ירושלים תשנ"ח, שורש נב, עמ' צג-צד: 'ועוד כתב הר"ר משה בתוס' רב אלפס שלו בפרק המדיר; ובסתמא בשורש ט עמ' כו: 'והנה מצאתי בשם רבינו יצחק בר' אברהם' והוא לפנינו עמ' שנד ושם הע' 84.

202 ומדף צ' שאין תוס' טו, העתיק רק מהמרדכי.

203 ראה לעיל הע' 146.

204 כמעט תמיד מתאים למרדכי הנדפס, וכידוע המרדכי הנדפס משקף את נוסח ריינוס (פרט למסכת שבועות - ונדה הכלולה בה - שהוא הנוסח המחבר כמו כת"י וטיקן 141), וראה בסמוך שמביא תשובות מהר"ם מרוטנבורג למסכת כתובות המצויות בסוף המרדכי בכתבי היד של משפחת ריינוס. אולם בסדר מועד הוא מעתיק נוסח אוסטרין. ראה חבצלת שם, וכן במסכת קידושין ועוד.

נדפסו בתוך התוס' אלפס לר"מ מלונדריש עיין לעיל אות ט'. כת"י: החיבור בשלימותו גנוז עדיין ב-8 כת"י: 7 מתוכם²⁰⁵ בגליונות הרי"ף²⁰⁶, ואחד²⁰⁷ מכיל רק התוספות אלפס לבדו בכתב גדול ונאה, אלא שחסר בו חלקים נרחבים²⁰⁸.

יא. פסקי תוספות (ר' יעקב נורטהויזין ב"ר מאיר כ"ץ, נפטר בשנת ה"א ק"ט)

זיהוי המחבר: בקונטרס שם הגדולים לנכד מהר"ר שליזטטש (שנדפס בספר דברים עתיקים לייפציג תר"ו) עמ' 9 כתוב ר' יעקב נורטהויזין והוא עשה פסקי תוספות²⁰⁹. בתרומת הדרשן²¹⁰ מכונה חכם זה: 'גדול אחד מהגדולים הראשונים'. מהות החיבור: כולל רשימת פסקי הדינים המובאים בתוספות על שני חלקיו²¹¹ וכן על הגליון תוס'²¹². נדפס: לראשונה בסוף תלמוד בבלי שונצינו רמ"ח. כת"י: כת"י פרמא פלטינה 2575.2 ס' 13606; פרמה פלטינה 2421 סה"ל 13286. בש"ס וילנא נדפסו "נוסחאות כ"י", אולם בכת"י זה - שלא ידוע היכן נמצא היום - נוספו בכל הש"ס פסקים מתוך קיצור פסקי הרא"ש, ואף כאן הפסקים החדשים מקורם משב"ס

205 פריז 311 (ס' 4325); לונדון בר"מ קטלוג מרגליות 473 (ס' 4954); אוקספורד 456 (ס' 19417); אוקספורד 458 (ס' 19419); ברלין 6, ספריית המדינה OR. FOL 11 (ס' 1695), פרמה 3773 (ס' 12316), פפד"מ העירונית FOL (ס' 23170). ושרידים בכת"י טורינו הספריה הלאומית אוסף פירון 12-13 ס' 34400 ומתוך כריכות לדף כא,ב, פרימו ארכיון העיר (ס' 5619).

206 ומתוך כך קשים הם קצת לפיענוח ובפרט שחלק מהכת"י ניווקו קשות בגליונותיהם.
207 כת"י לונדון, הספרייה הבריטית, קטלוג מרגליות 475 (ס' 4957), כספר בפני עצמו (שהיה מקוטלג כליקוטים מתוספות ומדרכי על הש"ס ולפני כמה שנים זהיתו כתוס' אלפס), ב"מ, ב"ב, קידושין, שבועות, סנהדרין, מכות, יבמות, כתובות, ותשובות שבסוף המדרכי (עיין שברי לוחות 274 – 278, ושם לא הזכיר כת"י זה, וכן השווה לתשובות שבכת"י המבורג 21 בסופו).

208 דפים (לפי דפי הגמ') טז, א-מו, א, עט, א-פז, א, צו, א-צח, א, קצ, ב-קז, ב, וכן סוף דף קי, ב עד אמצע התשובות ממזהר"ם מרטנבורג, ובכל אלה המקומות שאירי הסופר עמודים חלקים להשלמה.

209 רמ"י בלוי במבואו לפסקי אור זרוע, ברקלין תשנ"ז, עמ' 7 כותב: "וכבר כתבתי בהקדמתי לפירוש רבינו יהונתן מלוניל שיש בידי כ"י ששם נקראו פסקי התוספות שלנו בשם מסקנות הריב"א ראשי תיבות רבינו יעקב בן אשר", אולם זכרוננו הטעהו כי בהקדמה לפי ר"י מלוניל ברכות עמ' כג שאלה הוא מפנה כתב מפורש שהחיבור 'מסקנות הריב"א' הוא קיצור פסקי הרא"ש הנדפס עם התוספות מפי רש"י. רבי אברהם זכות בספר יוחסין השלם ירושלים תשכ"ג, עמ' 223 כתב על הרא"ש "עשה פירוש תוספות לתלמוד ופירוש גמרות, ועוד כתב כל תוספות ר"י ואחרים עם מה שהוסיף הוא ז"ל ככתוב בכל אלה הגמרות של דפוס בשם פסקי התוספות", אולם מסורת זו לא תיתכן מפני שהפסקי תוס' מיוסד על התוס' טוך והרא"ש השתמש תמיד בתוס' שאנן. וראה גם: הרב אברהם חבצלת מבוא למדרכי תענית, מכון ירושלים, עמ' 13-16.

210 ח"א ס' שיא, וגילה התרומת הדרשן את זהותו בח"ב ס' נג עמ' שמו: "הר"ר יעקב כ"ץ מנורטהויזין", הוזכר פסקו זה בלקט יושר ח"ב עמ' 41 והובא תשובתו בשלמות בפסקי רבני אשכנז ס' י"ד מוריה שנה ח' גליון ב ג וחתום יעקב נור' קלויזנר. (המהדיר שם).

211 דהיינו התוס' טוך והתוס' שאנן עיין אות ג אות ו.
212 כגון סימנים ל לא בגליון תוס' בשיט"מ; ס' נ הוא בתוס' ישנים; ס' סג הוא מגליון תוס' שנכנס לפנים התוס' כעדות השיט"מ ק שם.

213 אות א הוא בפ"א ס' ג; [אות ב כ"ה בשני הכת"י]; אות ג עד הוא פ"א ס' יא; אות ד הוא בפ"א ס' כ; [אות ו נמצא בדפוס ונשמט מפני הצנזורה]; אות ז הוא בפ"ב ס' ה; אות ח הוא שם ס' יא.

בגליונות כתי"י פרמא פלטינה 2575.2 מופעים הגירסאות שהובאו שם אותיות ד' ה' ז' י' ועוד. הערות: ההערות בסוגרים עגולות (כגון: באותיות ט כג כז ל לא נ נט סז עז קב קיז קכו קלג קעה קצ קצב ועוד), וכן תיבות "ורש"י חולק" בסימן ס, ותיבות "ודלא כרש"י" בסימן קצה, וכל סימן שלא הם הוספות המגיה בדפוס השני ונציא רפ"א, ונזכר בהם: תוס' שאנץ (ואינם לו, ראה לעיל הע' 48) ואגודה (סימן רה); בסימן קסה העיד הנ"ל שיש לו ג' כתי"י של פסקי תוספות. לתוס' רי"ד שנדפס בגליונות ש"ס וילנא, אין שום שייכות לבעלי התוספות הצרפתיים²¹⁴, ובכלל לאמיתו של דבר הוא 'פסקי רי"ד'²¹⁵, וכבר נדפס בשם זה ע"י מכון התלמוד הישראלי, ירושלים תשל"ג.

יב. קבצים אבודים (רשימה חלקית):

תוספות ארוך שספג ביקורת מר"ת: ים של שלמה חולין הקדמה שניה, מתוך יריעה קטנה של ר' משה בר חסדאי²¹⁶: "ושמענו כי ר' יעקב²¹⁷ כשראה תוספי כתובות, דקדוקים וגלגולים על פירושה, וירע בעיניו, ונצטער על התורה שתתמעט, ואמר מה שאמר".

תוס' ה"ר יוסף שפירש לפני רבינו שמואל מנוחתו כבוד: הוזכר בתוס' טוך ע,א ד"ה הכא נמי²¹⁸.

תוס' רבינו אלחנן: בתוספותיו לע"ז (מהדרת קרויזר, ב"ב תשס"ג) עמ' סא קמט קסט ציין לתוספותיו בכתובות.

תוספות ריצב"א: ראה לעיל ליד הע' 53.

תוס' רבינו שמואל הלוי²¹⁹: נזכרו בספר 'תשובות ופסקים מאת חכמי אשכנז וצרפת' סימן קעו.

תוס' רבינו פרץ: בסמ"ק מצורף ח"ב עמ' צז מצוה ר"פ אות רה מביא הרבה קטעים מ'שיטת ר"פ' לסוגיית ברכת חתנים (דפים ז-ח). ואולי צוטט גם באבודרהם עיין הערה²²⁰.

214 אם כי יש מסכתות שהוא מבוסס בחלקו עליהם וכרוב הראשונים.

215 והיה גם תוספות רי"ד לכתובות כעדות הרי"ז ואכמ"ל.

216 וראה: ש' עמנואל, שבירי לוחות, ירושלים תשס"ז, עמ' 312.

217 כן יש לפתוח, והכונה לרבינו תם כי בהמשך מזכיר "רי"ב"ש בן אחותו" והוא ר"י הזקן.

218 וכן בתשובות מיימוניות שופטים סי' כ. ואינו בתוספות שאנץ.

219 ראה עליו: ש' עמנואל, שבירי לוחות, ירושלים תשס"ז, עמ' 181-184.

220 באבודרהם (ברכת אירוסין ונישואין): הביא בשם הרי"ף דצ"ל בחתימה 'ע"י חופה וקידושין' מפני שהנישואין נוהגים גם באומות העולם וכו' עיי"ש, וצ"ע היכן מצא כן ברי"ף ואולי בתשובת הרי"ף אלא שפלא קצת שלא הזכירו תשובה זו כל הראשונים שדנו בנושא זה, ואולי נפל ט"ס בשם הכותב באבודרהם, או שכתב כן הרי"ף במהדורא קמא כי במהדור"ב מחק תיבות אלו כעדות הרמב"ן בדף ז,ב. ושור"ר שכל דברי האבודרהם נמצאים כלשונם בפירושו ז' ברכות לתלמיד ר' משה ממרצלי [מבעלי התוספות] שנדפסו בתוך 'סדר ארוסין ונישואין' [רש"א שטרן מהדיר, ואגב מצאתי כתב יד נוסף של חיבור זה בכתב יד לונדון or_2735 או בשולי מחזור צרפתי (אולי מייצג מנהג דרום הצפון) עמ' 170], עמ' קטז, וכפי שהעיר שם המהדיר, ויש לשער שהתלמיד הנ"ל העתיק כן מתוס' רבינו פרץ, ויש לתקן באבודרהם 'הר"ף' במקום 'הרי"ף' והיא טעות נפוצה.

תוספות רבינו אליהו מנחם: בהגמ"י לספר קנין²²¹ מועתק "לשון תוס' רבינו אליהו מנחם לכתובות".

תוספות איברא: מובא באוצר שיטות דף ב ע"א תוד"ה נשאת עמ' קי מכת"י ז. וכן מובא ארבע פעמים בתלמיד הרא"ש (לעיל פרק ה. מה' ה"ק עמ' רצב שכח שס תיא), ובציטוט שם בעמ' שס מובא "רבינו דוד ז"ל". ציטוטיו אלו לא מובאים בשם תוספות שאנן בהגהות רב"א כת"י או בשיטה ישנה שבאהל אברהם²²², ומכאן שמדובר בשני ספרים שונים.

תוספות מהר"ם מרוטנבורג: קטע ארוך מדרך ב ע"א מועתק בתלמיד הרא"ש (דלעיל פרק ה), עוד קטעים מובאים ב"גליון תוספות" (לעיל פרק ז) כגון בדף טו ע"ב (והוא מקביל לתוס' יומא פד ע"ב שהם למהר"ם) ל ע"א לה ע"ב מב ע"א.

בב"י חו"מ סימן רנ סעיף לה: 'ובתוספות כתיבת יד ריש פרק אף על פי (כתובות נה, ב)'.²²³

תוספות אנונימי המובא בספר זרע יצחק בשם "תוספות ישנים": ר' יצחק לומברוזו (הראשון) מחכמי תונס שנולד בערך בשנת ת"מ (1680) ונפטר בשנת תקי"ב. מביא בספרו למסכתין זרע יצחק "תוספות ישנים" עשר פעמים²²³ ובמקום אחד (דף יב) כתב "אעתיק לך לשון תוספות ישנים שאינו מצוי ביד כל אדם", והציטוטים שמביא אינם מתאימים לתוס' שאנן ותוס' רא"ש. אגב לחכם זה היה עוד כתבי יד כגון כתב יד של 'הקונטרסין' למסכתין [= תוס' גורניש] המובאים בשיטמ"ק וכמו שהוכחתי במקום אחר²²⁴. ובזרע יצחק הלכות איסורי ביאה פרק טז: "כתב הריטב"א בחי' יבמות כתב יד". וכן היה לו התוס' ר"פ לב"ק בכת"י (תוס' רבינו פרץ לב"ק נדפסו לראשונה בליורנו תקע"ט) ומזכירו הרבה.

תוספות שיטה: הובא במהרי"ק עיין לעיל הע' 30.

התוספות שעמד לעיני המרדכי זהה במקום אחד לתוס' שהיה לפני הריב"ש²²⁵.

221 כך רשום אצלי וכעת לא מצאתיו, ויתכן גם שלא מפורש שם שהוא מתוספות כתובות אלא שהוא על סוגיא בכתובות.

222 ראה אליהם ליד הע' 36-38.

223 זרע יצחק דף יא עמוד ב ד"ה רש"י בד"ה והוא; דף יא עמוד ב ד"ה גמ' מתיב ר"נ; דף יא עמוד ב ד"ה רש"י בד"ה ויש; דף יב עמוד א ד"ה רש"י בד"ה וניחוש; דף יד עמוד א ד"ה בא"ד והשתא ל"ק; דף יד עמוד ב ד"ה רש"י בד"ה אר"י; דף יז עמוד א ד"ה בא"ד וא"ת ומנ"ל; דף יז עמוד א ד"ה תוס' בד"ה להוצאת; דף כט עמוד א ד"ה בא"ד ואין נראה; דף לא עמוד א ד"ה בא"ד וה"ה דהמ"ל; דף לב עמוד א ד"ה תוס' בד"ה אלמ'; דף לה עמוד א ד"ה בא"ד כדפירש בקונ'.

224 וראה לע"ע הע' 140.

225 כמו שכתבתי בספרי רינת אהרן לכתובות (בקרוב בדפוס) ב, א אות כ*: תוד"ה ליום הרביעי - ולא בליל חמישי. בחידושי רא"ג גוטמאכר כתב דאינה קושיה על המשנה די"ל דמשנה רבותא נקטא דאפילו ביום רביעי נשאת וכ"ש בחמישי אלא חידושו תוס' חידוש דין וקאמרי דלא בליל חמישי. ותמה על המרדכי שהעמיד את הקושיה על המשנה. אבל באמת בתוספות שהיה לפני הריב"ש גם כן העמידו כן קושיה ותירצו כתיורצו שהביא המרדכי וזהו התוס' שעמד לעיני המרדכי, ומה שכתב דדילמא מתני' רבותא קמ"ל ע"ש אינה קושיה דמ"מ לישנא דמתני' משמע דתנשא דוקא ברביעי.

פירות הנושרים

להלן רשימת עניינים שונים שנידונו ושנתגלו ברחבי המאמר.

ידיעות על התוס' הנדפסים

א. התוס' הנדפסים עד סוף פרק תשיעי (דף צ,א) הם תוס' טוך (אות ו), ומשם ואילך הם תוס' שאנץ מהדורה אחרת (פרק ג).

ב. התוס' הנדפסים מדף פז, ב ד"ה או עד דף פח, ב סוד"ה לאפוקי, הם תוס' שאנץ (הע' 17).

ג. בדפים יג, ב-יד, א נוספו בדפוס אמסטרדם תע"ו (ומשם לשאר דפוסים) שלושה דיבורים ונרשם בסופם "מן ד"ה ההוא ארוס עד כאן היה חסר מהתוספות", אולם דיבורים אלו אינם מתוס' טוך, אלא תוס' שאנץ מהדורה אחרת.

ד. ה'תוספות ישנים' שנדפסו חלקם בגליון וחלקם בתוך התוס' בסוגריים מרובעות מקורם במהדורת אמסטרדם תע"ו בתחילת המסכת "חידושים שמצאתי בכתב יד ישן בגליון תוספות ישנים" והם ה'גליון תוספות' (פרק ז).

ה. כמה פעמים נכנסו הגליונות לתוך התוס' ללא ציון (הע' 140).

ו. התוס' טוך מיוסד על התוס' שאנץ. ולפיכך כשנתקל הלומד בספיקות או במח' אחרונים בהבנת דברי התוס', מומלץ מאוד לעיין בתוס' שאנץ, וכן אפשר להעזר בתוס' הרא"ש שאף הוא מיוסד על תוס' שאנץ (ליד הע' 123).

ז. התוס' שב'תוספות אלפס' זוסלין וה'מרדכי הגדול' הם תוס' טוך (פרק ז).

ח. הריטב"א ראה את התוספות הנדפסים וגליונותיהם (הע' 141).

ידיעות על תוס' שאנץ

א. חמשת הציטוטים בשיטמ"ק (דפים פה, ב-פח,א) בשם "תוספות שאנץ", וכן עשרות הציטוטים לאורך כל המסכת בהגהות רב"א כת"י, ו-34 הציטוטים בשיטה ישנה שנדפסה בספר אהל אברהם, להרב הלל מן [עורך], ירושלים תשס"א, עמ' לט ואילך, וכן הציטוט בספר מעשה חייא (רופא) הם מתוספות אחרות שנקרא בטעות תוספות שאנץ (ליד הע' 36).

ב. באוצר שיטות הובא 'תוס' שאנץ בלויים', אך באמת זה תוספות איברא (הע' 42-43).

ג. והמובא שם מכת"י ז' בשם תוס' שאנץ אינם מתוספות שאנץ האמתיות וגם לא מהתוס' האחרות הנ"ל וגם אינם תוספות איברא, ואפשר שהם תוספות רבינו פרץ, ויתכן שלתוספות זה קראו גם המגיה לפסקי תוספות ושו"ת אהלי תם 'תוספות שאנץ' (הע' 44-49).

ד. בפרקים ג' וד' יש כ-15 תוספות החתומים "הרי"ם" ושלושה מתוכם מובאים בתוס' טוך בשם הריצב"א, ולפי"ז "הרי"ם" היינו "הרב יצחק מדנפיר", וכנראה מאן דהו העתיק בשולי

גליונות התוס' שאנץ קטעים מתוס' הריצב"א וחתמם בשמם (הע' 50-52).

ה. יש כמה דיבורים שנכנסו מגליונות שונים (הע' 56).

ו. הרשב"א משאנץ כתב שני מהדורות לכתובות, הנדפס (מהדורת ליס) הוא מהדור"ק, והתוס' הנדפסים מדף צ,א הם מהדורא בתרא. כל הדברים שהובאו בשם הרשב"א משאנץ ואינם בנדפס מקורם במהדורא זו, וכן יש בתוס' טוך דיבורים וקטעים שנראה שמקורם במהדורה האחרת של התוס' שאנץ.

ז. בכתב היד שממנו נדפס החיבור יש שיבושים רבים (הע' 63).

ח. הסופר השמיט הרבה מחתימות 'מ"ר' שבסופי הדיבורים (הע' 65).

ט. ר"ח הוא המקור לכל הירושלמי שהביא התוס' שאנץ במסכתין, ולא ראה הר"ש משאנץ הירושלמי במקורו (ליד הע' 15).

ידיעות על שאר קבצי התוס'

א. גנחובסקי הביא קצת ראיות שהיה שתי מהדורות של תוס' ר"י הלבן, לכתובות, ואין בדבריו ממש (הע' 10).

ב. ר' יעקב טולידנו בספר ברית יעקב מצטט הרבה חידושים מ"הרא"ש" והם חידושי הריטב"א ומכאן שחידושי הריטב"א היו מיוחסים במרוקן במאה ה"ח לרא"ש.

ג. בשנת תרס"ט הדפיס י"ל בלוי, קטע מתוספות לכתובות דפים נד,ב-ס,א סב, פה-ב,פו,א וייחסו לר"י הזקן אך כבר עמדו על כך שזה תוס' הרא"ש. (סוף פרק ד).

ד. בלוי כתב שנמצא כת"י זה בתוך "כריכת ספר הבא מארץ ישראל", וגליתי בס"ד שהוא כתב יד ירושלים הספרייה הלאומית 8.3791 (שם).

ה. בתוס' ר"מ מלונדריש בפרק ראשון מלבד הגליונות של התוס' ר"מ מלונדיש נוספו בכתיבה אחרת שמונה קטעים מתוס' אלפס לר"י זוסלין, ובפרק שני יש שני דיבורים גדולים שנוספו ביד שלישיית ואיני יודע מה מקורם, ובלוי הדפיס בטעות את שלושת סוגי הגליונות בלי הבחנה ביניהם (פרק ט).

ו. המרדכי שבתוס' אלפס זוסלין הוא נוסח ריינוס, אולם בסדר מועד וכן במסכת קידושין ועוד הוא מעתיק נוסח אוסטרייך. (פרק י הע' 204)

ז. מחבר ה'פסקי תוספות' הוא ר' יעקב נורטהויזין ב"ר מאיר כ"ץ (אות יא).

ח. ה'פסקי תוספות' כולל רשימת פסקי הדינים המובאים בתוספות הנדפסים על שני חלקיהם וכן על הגליון תוס' (הע' 212).

ט. בש"ס וילנא נדפסו "נוסחאות כ"י", אולם בכת"י זה בכל הש"ס נוספו פסקים מתוך קיצור פסקי הרא"ש, ואף כאן הפסקים החדשים מקורם משם (הע' 213).

י. ה'תוספות רי"ד' שנדפס בגליונות ש"ס וילנא, הוא 'פסקי רי"ד'. (ליד הע' 214).

יא. בתוך קובץ תשובות מהר"ם דפוס פראג שס"ח הועתקו קטעים מתוס' אנונימי לכתובות (ליד הע' 173).

יב. ר' יצחק לומברוזו (הראשון) מחכמי תונס בעל "זרע יצחק" היה לו תוספות כת"י למסכת, והיה לו עוד כמה כתבי יד נדירים (ליד הע' 223).

נספח: ביאור בתוס' על פי עיון במקורותיו²²⁶

דף יז, א תוד"ה מבטלין תלמוד תורה להוצאת המת - וקשה דבהלכות דרך ארץ אמר ר"ע תחלת תשמישי לפני חכמים פעם אחת הייתי מהלך בדרך ומצאתי מת מצוה ונטפתי בו ד' מילין עד שהבאתי לבית הקברות וקברתי וכשבאתי והרציתי דברי לפני ר"א ור' יהושע אמרו לי על כל פסיעה ופסיעה כאילו שפכת דם נקי וי"ל דהתם לאו משום ביטול תורה אלא משום דמת מצוה קנה מקומו והיה לו לקוברו במקום שמצאו וכן משמע במס' שמחות (פ"ד) דקאמר מת מצוה קנה מקומו והעובר על דברי חכמים חייב מיתה וכן אמר ר' עקיבא תחלת תשמישי כו' והר"ר יהודה מקורבי"ל תירץ דהתם משום דביטל עצמו משימוש ת"ה קאמר דגדול שימושה יותר מלימודה. צע"ג מה הוצרך ר"י מקורביל לתירוץ, הלא מפורש במסכת שמחות הטעם משום מת מצוה קנה מקומו, וגם צע"ק למה מתחילה הוי פשיטא לתוס' שהטעם שמיחו בו הוא משום ביטול תורה ולא משום מת מצוה קנה מקומו.

ואשכחנא מרגניתא בתוס' שאנן - שהוא מקור התוס' הנדפסים - דאיתא שם הכי: "מבטלין ת"ת - מק'שים מהלכות דרך ארץ דא"ל על כל פסיעה ופסיעה שפסעת כאלו שפכת דם נקי וי"ל דלאו משום בטול תורה א"ל כך אלא לפי שמת מצוה היה והי"ל לקוברו במקום שהיה עומד דקנה מקומו וכן משמ' במס' שמחות דתניא מת מצוה קנה מקומה והעובר על דברי חכמים חייב מיתה אר"ע כך היה תחלת תשמישי לפני חכמים פעם אחת הייתי מהלך בדרך ומצאתי מת מצוה ונטפתי בו ד' מילין עד שהבאתי לבית הקברות וקברתי וכשבאתי [וכו'] א"ל על כל פסיעה [וכו']". עכ"ל. וכ"ה גם בתוס' רא"ש.

הרי שבשניהם לא הביאו הלשון "ונטפתי בו ד' מילין עד שהבאתי לבית הקברות וקברתי" בשם מסכת דרך ארץ אלא בשם מסכת שמחות²²⁷, ומשמע שבגירסת מסכת דרך ארץ

226 מתוך ספרי רינת אהרן' על כתובות העומד לראות אור בקרוב.

227 ובתוס' אלפס לר"מ מלונדריש אין הכרע עיי"ש.

שלפניהם לא היה משפט זה²²⁸, וא"כ לא נזכר כלל שהזיוו ר"ע ממקומו, ולכן סברו תוס' שהקפידה היתה מפני שביטל תורה דאם איתא שהקפידה היתה על מה שהזיוו ממקומו נמצא דהעיקר חסר מן הספר.

ומתרצים תוס' דהקפידה היתה על מה שהזיוו ממקומו וכדמבואר להדיא במסכת שמחות ובמסכת ד"א קיצר, אבל הר"י מקורבי"ל לא ניחא ליה ולכך ס"ל דמסכת ד"א פליגא אמסכת שמחות.

ביבליוגרפיה מקוצרת:

- ליפשיץ הרב יעקב ליפשיץ, סנהדרי גדולה, ו, ירושלים תשל"ד, מבוא לתוס' שאנץ, עמ' 17 ואילך.
 ריצ'לר ב' ריצ'לר, 'כתבי יד של תוספות על התלמוד', תא שמע – מחקרים לזכרו של ישראל מ' תא-שמע, אלון שבות תשע"ב, עמ' 771-854.
 אורבך א"א אורבך, בעלי התוספות, ירושלים תשס"ח.
 שיטמ"ק לעיתים ציינתי האותיות [לפי מהדורת מוסד הרב קוק].

228 ולפינו ב'מסכתות ד"א' (מהדורת מיכאל היגר עמ' 131) איתא, וכן היה לפני התוס' דידן ותוס' מגילה כט, א ד"ה מבטלין. וע"ע בשו"ת מהר"ם מינץ סי' יז, אך אפשר שדבריו מועתקים מהתוס' דידן.